

בין האישי לפוליטי: יחסו של ד"ר ישראל אלדד למנהיגותם של מנחם בגין ודוד בן-גוריון

עודד פלד

'מה ארע כאן? כיצד זה היה אריה טורף לכבשה תמימה וטובה? [...] אלטלנה שמששה גם היא הוכחה לשורש השורשים של הטרגדיה: חוסר השלמות בתורת המהפכה הלאומית שהוליד את ההתבטלות בפני המדינה [...] רק מכאן מובנת אותה אפיפיריות יותר מהאפיפיר ואתו פחד ליטול אחריות'.¹

במשפטי ביקורת אלה תיאר ישראל אלדד את התנהלותו הכושלת וחסרת האחריות, לדעתו, של מנחם בגין בפרשת אלטלנה, שהוכיחה מבחינתו את חוסר ההתאמה שלו לעמוד בראש המחנה הרוויזיוניסטי. באופן דומה תיאר אלדד מעל דפי סלם כמה שנים מאוחר יותר, באופן ציורי וציני, את תפקודה הכושל של תנועת החרות בהובלתו של בגין בכנסת: 'כך נוצר הפרדוקס שתנועת החרות היא השותף הקואליציוני החזק ביותר לשמירה על החבית בשעה שהיין הממלכתי החמיץ כולו. חרות הפכה למעשה, למי שנלכדה בפח השלטון'.² מנהיגותו של בן-גוריון, מאידך גיסא, זכתה להכרה משתמעת בלבד מצדו של אלדד, אך הדבר השתנה עם היוודע תוצאות הבחירות לכנסת הרביעית ב-1959, שבהן זכתה מפא"י

* המאמר מתבסס בחלקו על הפרק העוסק בפולמוס שבין חוג סולם לתנועת החרות בהנהגתו של מנחם בגין, מתוך עבודת הדוקטורט חוג סולם וד"ר ישראל אלדד כמובילי תפיסת עולם רעיונית אלטרנטיבית, ופעילות אנטי ממשלתית בעשור הראשון למדינת ישראל (1948-1958), אוניברסיטת תל אביב 2022, שנכתבה בהנחייתם של פרופ' אורית רוזין ופרופ' שלום רצבי.

1 ישראל אלדד, מעשר ראשון: פרקי זיכרונות ומוסר השכל, תל אביב תש"י (להלן: אלדד, מעשר ראשון), עמ' שסג.

2 ישראל שייב, 'מדוע אנחנו מתקיפים את תנועת החרות', סלם, מו, שבט תשי"ג (להלן: שייב, מדוע אנחנו מתקיפים), עמ' 5-13.

בראשות בן-גוריון ב-47 מנדטים, הישג השיא שלה בבחירות לכנסת. אלדד הורה אז: 'הבחרים נתנו את אמונם וקולם לבן-גוריון, שביקש באופן אישי את אמון הציבור כפי שנאמר בסיסמת הבחירות של מפא"י: אמרו כן לזקן'.³

אחרי הקמת המדינה היו תנועת החרות, בראשותו של בגין,⁴ וחוג הפעילים והאינטלקטואלים הלאומיים שהתרכזו סביב כתב העת סלם למחשבת חרות ישראל ועורכו ד"ר ישראל אלדד-שייב,⁵ שני הכוחות המאורגנים היחידים שייצגו, כל אחד בדרכו ולפי תפיסתו, את דרכה ומורשתה של התנועה הרוויזיוניסטית.⁶ למרות שהמשאבים ומידת ההשפעה הציבורית של חרות – שבנתה את עצמה כמפלגת המון רחבה בשאיפה לנוע במהירות למוקד המפה הפוליטית ולהציב חלופה לשלטון מפא"י – היו גדולים במידה ניכרת בהשוואה לאלה שבידי סולם, שתפקד כקבוצת שוליים אידיאולוגית, בכל זאת כל צד ראה את עצמו כממשיכו של הזרם הרוויזיוניסטי בתנועה הציבורית וכמי שמשקף נאמנה את מורשתו האידיאולוגית והפוליטית של האב המייסד, זאב ז'בוטינסקי.

נתוני הפתיחה של שתי התנועות כללו בסיס רעיוני רוויזיוניסטי משותף, לצד התנגדות חריפה לשלטון מפא"י תחת הנהגתו הדומיננטית של בן-גוריון. אלה – יחד עם ההיכרות האישית הקרובה של אלדד ובגין בראשית דרכם הפוליטית, כשפעלו במשותף בסוף שנות ה-30 בתנועת בית"ר בפולין, והיותם מהדמויות הבולטות שקראו תגר על עמדותיו של ז'בוטינסקי – היו אמורים לכאורה ליצור תנאים נוחים להתקרבות ולשיתוף פעולה בין סולם לחרות. ואולם, בפועל נתוני הפתיחה הללו לא מנעו את היחסים העכורים ששררו בין הצדדים לאורך שנות החמישים, ואולי אף הובילו אותם. יחסים אלה התאפיינו ביריבות הדדית ובעימותים אידיאולוגיים, פוליטיים ואישיים בשורה של שאלות יסוד כמו אופי השלטון והמשטר במדינה; תפקידה של מערכת המשפט ומעמדו של שלטון החוק, ומידת מחויבותם של האזרחים לכבד את חוקי המדינה ולהימנע משימוש באלימות לצרכים פוליטיים. העמדות המנוגדות של הצדדים בשאלות אלה שיקפו את השוני המהותי שביניהם:

- 3 הנ"ל, 'נצחונה של מפא"י ואי-הצלחתה של חרות', שם, כקד, חשוון תש"ך, עמ' 12.
- 4 קורות חייו של בגין מתוארות בכמה ביוגרפיות שהופיעו בשנים האחרונות, ובהן: עופר גרוזברד: **מנחם בגין, דיוקנו של מנהיג**, תל אביב 2006; אבי שילון, **בגין, 1913–1992**, תל אביב 2007 (להלן: שילון, בגין); דניאל גורדיס, **מנחם בגין: המאבק על נשמתה של ישראל**, ירושלים 2015 (להלן: גורדיס, מנחם בגין).
- 5 ישראל שייב-אלדד (אלדד היה כינויו המחתרתי בלח"י), נולד ב-1910 בגליציה למשפחה דתית אוהרת הציננות. אחרי שסיים דוקטורט באוניברסיטת וינה הוא הצטרף לתנועת בית"ר בפולין והשתייך לחוגים האקטיביסטים שחלקו על עמדותיו של ז'בוטינסקי בעניין המדיניות הציבורית כלפי הבריטים ובשאלת ערביי ארץ ישראל. עם עלייתו לארץ באפריל 1941 הצטרף אלדד ללח"י, כשעיקר עיסוקו אידיאולוגי והסברתי (כתיבה בביטאון לח"י). אחרי הריגתו של אברהם שטרן בידי הבריטים, בפברואר 1942, צורף אלדד להנהגת לח"י לצד נתן ילין-מור ויצחק יורניצקי (שמיר).
- 6 זאת אחרי כישלונה של רשימת תנועת ז'בוטינסקי – ברית הצה"ר (הציננים הרוויזיוניסטים) בבחירות לאספה המכוננת ב-25 בינואר 1949, והתפרקותה כעבור כמה חודשים של רשימת הלוחמים של יוצאי לח"י, שהתמודדה אף היא באותן בחירות וכתה במנדט אחד.

רבים מחברי סולם עברו מפעילות מחתרתית ואלימה במסגרת הלח"י לעשייה ציבורית חוקית שביקשה במקביל לשמר דפוסי פעולה בלתי-לגליים; לעומתם – תנועת החרות בהובלת בגין עברה בתוך פרק זמן קצר יחסית מפעילות מחתרתית להשתלבות דמוקרטית מלאה בזירה הפוליטית.

במאמר זה ברצוני לטעון כי היריבות האישית שהתפתחה לאורך השנים בין אלדד לבגין מילאה תפקיד מרכזי בחידודם והעמקתם של הניגודים בין סולם לחרות בשאלות היסוד שלעיל. אותה יריבות גם העניקה תמריץ לביקורת הנוקבת של אנשי סולם על תפקודם הפוליטי הלקוי, לטענתם, של חרות ובגין כאופוזיציה לשלטון מפא"י ובן-גוריון, וגם להצבת סימן שאלה מובהק על עצם התאמתם לעמידה בהנהגת המדינה. מאידך גיסא, לממד האישי והנפשי היה משקל מועט ביריבות האידיאולוגית והפוליטית העמוקה שררה לאורך השנים בין אלדד לבן-גוריון, ולכן הצליח הראשון, למרות הקושי האידיאולוגי ומשא העבר, לשנות לאורך הזמן את עמדותיו כלפי בן-גוריון האיש. עניינים אלה אינם חידוש בחקר הנושא, אך בחינתם כמכלול אחד והצבת הממד האישי והרגשי כגורם מרכזי בהתייחסותם של אלדד ומקורביו ליריביהם האידיאולוגיים, יכולות להציג תמונה שלמה ומעמיקה יותר בסוגיה זו. כאן ראוי להדגיש שהיחסים בין אלדד לבגין לא היו סימטריים: אלדד הרבה לעסוק בבגין ובתנועתו, אולי אף במידה של אובססיביות שנבעה מהמטען הרגשי שנלווה לכך, ואילו בגין התעלם לרוב מהביקורת של סולם ואלדד והגיב עליה רק לעתים נדירות. אחת מהסיבות לכך הייתה חוסר רצונו להציגם כמתמודד שווה כוחות מולו ומול מפלגתו. להלן אטען שחוסר ההערכה של אלדד לבגין כמנהיג פוליטי, והזלזול בכישוריו, סייעו לו לשנות לטובה את עמדתו כלפי ראש הממשלה בן-גוריון: סימנים ראשונים לכך הופיעו מעת לעת במאמרים שהוא פרסם לאורך שנות החמישים בסלם, וביתר שאת בתחילת שנות השישים, על רקע התפרצותה המחודשת של פרשת לבון. שיאו של התהליך היה פרסומם בתחילת 1967 של מאמרי דעה של אלדד במבט חדש, ביטאונה של רפי" – רשימת פועלי ישראל, באישורו והסכמתו של בן-גוריון.

בפתח המאמר אעסוק במערכת היחסים האישית של אלדד ובגין – מחברותם המשותפת בבית"ר בפולין, דרך פעילותם במחתרת בתקופת המנדט ועד לשנות עבודתם הפוליטית והציבורית. בחלק השני אדון במאפייני הביקורת של אלדד וסולם על תפקודו האידיאולוגי והפוליטי של בגין כיו"ר תנועת החרות, ובחלק השלישי אתאר את הפיכת המחלוקת האישית ביניהם לעימות מהותי וכולל בין סולם לחרות בנושאי שלטון, חוק ומשפט. בחלק הרביעי והאחרון אעסוק בשינוי שחל בעמדתו של אלדד בעניין כישורי המנהיגות של ראש הממשלה בן-גוריון והישגיו, מול המשך גישתו הביקורתית התקיפה כלפי בגין, שאף גברה בעת כהונתו כראש ממשלה. לסיכום אבקש להסביר מדוע היה אלדד נכון ופתוח לשינוי עמדתו כלפי בן-גוריון, לעומת הקו העקבי הנוקשה שהפגין כלפי בגין.

היחסים בין אלדד לבגין והשפעתם על קשרי הגומלין שבין סולם לתנועת החרות זכו כאמור להתייחסות לא מעטה במחקר: אופירה גראוויס-קובלסקי עוסקת ביריבות ביניהם

בשאלה מיהו מייצגה הנאמן של העמדה הרוויזיוניסטית וממשיך דרכו האידיאולוגית והפוליטית של ז'בוטינסקי, ומצביעה על התמורות בגישתם של סולם ואלדרד אל תנועת החרות ואל בגין לאורך השנים. במערכת היחסים הטעונה בין אלדרד לבגין, תוך התייחסות לחלק מגורמיה, דן גם יצחק פס, המצביע על מקומו החשוב של הממד הרגשי והאישי בעיצובה. יחיעם ויץ מתייחס לביקורת הנוקבת של סולם על בגין וחרות אחרי כישלונם בבחירות לכנסת השנייה (שבה ירדה חרות לשפל של שמונה מנדטים) והמאבק הכושל שהובילו בתחילת 1952 נגד הסכם השילומים עם גרמניה.

החידוש העיקרי במאמר הנוכחי הוא ההצבעה על הזיקה ההדוקה בין היריבות האישית והאידיאולוגית לבין העמדות הקיצוניות של חברי סולם בשורה של שאלות יסוד אזוריות. מול הלאומיות הליברלית שהפגינו בגין ותנועתו וההתנהלות הדמוקרטית והלגליסטית 'הג'נטלמנית' שלהם בזירה הפוליטית אחרי המאבק בהסכם השילומים, שאף התחזקה בשנים שלאחר מכן, הציבו אלדרד וסולם תפיסה לאומית מהפכנית ורדיקלית ברוח מייסד הלח"י אברהם שטרן ('יאיר'). מצד שני – משקלו הזניח של המרכיב האישי והרגשי בגיבוש התייחסותו של אלדרד למנהיגותו של בן-גוריון ולתפקודו כראש ממשלה איפשר, בתהליך איטי, את השינוי החיובי בעמדתו כלפיו בשאלות אלה.

מעברם של תנועת החרות ושל סולם מפעילות מחתרתית לפעילות ציבורית

ההכרזה על הקמת תנועת החרות כמסגרת מפלגתית ופוליטית שולבה בנאום היציאה מהמחתרת של בגין ב־15 במאי 1948, כיממה אחרי הכרזת המדינה (בגין, ששימש עדיין רשמית כמפקד האצ"ל, נאם בתחנת הרדיו המחתרתית של הארגון שהמשיכה בשידוריה). תחילת דרכה של חרות הייתה רצופת בקשיים וכישלונות; לקראת הבחירות לאספה המכוננת בפברואר 1949 ציפו ראשיה שהישגה בקלפי ישתווה לזה של מפא"י או לפחות יתקרב אליו, ועיתונים שונים העריכו את כוחה האלקטורלי של המפלגה ב־18 עד 25 מנדטים. אך בפועל היא זכתה ב־14 מנדטים בלבד.⁷ בבחירות לעיריות ולרשויות המקומיות, שנערכו בנובמבר 1950 לראשונה מאז הקמת המדינה, נחלה חרות כישלון נוסף ואף חריף יותר, למרות הציפייה שציבור הבוחרים יתמוך במועמדיה כמחאה נגד מדיניות הצנע הממשלתית.⁸ הכישלונות

7 יחיעם ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות, 1947–1949, קריית שדה בוקר 2002 (להלן: ויץ, ממחתרת לוחמת), עמ' 192–195, 216, 232–233; הנ"ל, 'מהאצ"ל לגח"ל: קווי מתאר של תנועת החרות, 1948–1965', עיונים בתקומת ישראל, 13 (2003) (להלן: ויץ, מהאצ"ל לגח"ל), עמ' 233–254.

8 הנ"ל, הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החרות 1949–1955, ירושלים 2007 (להלן: ויץ, הצעד הראשון), עמ' 53–58; אורנה מילר, "הבטליון החתוך" והנטיות ה"כנעניות" באצ"ל ובתנועת החרות, עיונים בתקומת ישראל, 14 (2004), (להלן: מילר, הבטליון החתוך), עמ' 153–189; אוריית רוזין, מגוף ראשון רבים לגוף ראשון יחיד: תהליכי אינדיבידואליזציה בחברה הישראלית בראשית העשור הראשון למדינה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2002, עמ' 150–151, 161, 178–180.

האלקטורליים הובילו לעימות פנימי קשה בתנועה; סיעת האופוזיציה הפנימית, 'למרחב', תלתה את האשם בבגין וטענה שעליו לשקול התפטרות מהנהגתה.⁹ הבחירות לכנסת השנייה ביולי 1951, שבהן זכתה חרות בשמונה מנדטים בלבד ואיבדה כמעט מחצית מכוחה בכנסת הראשונה, הציבו סימן שאלה של ממש על עתידה הפוליטי.¹⁰ בעקבות הכישלון הודיע בגין על פרישה זמנית מהחיים הפוליטיים ומכל תפקידיו הציבוריים, ואף הפקיד מכתב התפטרות מהכנסת בידי מקורבו יוחנן בדר (שנמנע מהעברתו ליו"ר הכנסת, מה שאפשר לבגין לשוב ולכהן בכנסת כעבור כמה חודשים).¹¹ הרושם שנוצר עם שובו לפעילות פוליטית וציבורית (שעליו הכריז ב-7 בינואר 1952, לפני תחילת הדיון בכנסת בנושא הסכם השילומים עם גרמניה) היה שחרות מתכוונת לנקוט מעתה מתווה פעולה קיצוני ואנטי ממסדי מובהק. ואכן, דפוס זה אפיין את מאבקה התקיף נגד הסכם השילומים, שהגיע לשיאו בתחילת ינואר 1952.¹² נאומו של בגין בהפגנה שהתקיימה ב-7 בינואר 1952 במרכז ירושלים, לקראת הדיון בכנסת על ההסכם, היה קיצוני ומאיים; הוא הצהיר שבניגוד להחלטתו בפרשת אלטלנה להבליג ולהימנע מתגובה, 'היום אתן את הפקודה כן, וזאת תהיה מלחמה לחיים או למוות'. בתום הנאום הסתערו חלק מהמפגינים לעבר משכן הכנסת במרכז ירושלים, תוך השלכת אבנים ועימותים קשים עם כוחות המשטרה שהתייצבו מולם.¹³ התגובות בתקשורת וברדעת הקהל בארץ להפגנה היו קשות; היא נתפסה כניסיון לקרוא תגר על סדרי השלטון במדינה ואף להרוס אותם (בישיבת הממשלה שדנה באירועים הגדיר ראש הממשלה בן-גוריון את בגין כ'אדם מסוכן לסדר הדמוקרטי במדינה').¹⁴ אך למרות הציפייה שהממשלה תנצל את האירוע לנקיטת צעדים קשים נגד חרות והנהגתה, היא הורתה לבסוף משיקולים שונים רק על ענישתו האישית של

9 ויץ, *ממחרת לוחמת*, עמ' 236–237; הנ"ל, *הצעד הראשון*, עמ' 50–53; מילר, *הבטליון החתוך*, עמ' 176.

10 מפא"י קיבלה 45 מנדטים והציונים הכלליים זכו בהישג נכבד של 20 מנדטים; מפ"ם קיבלה 15 מנדטים, והפועל המזרחי קיבלה שמונה מנדטים. ראו: הכנסת השנייה – תוצאות הבחירות וההרכב הסיעתי, אתר הכנסת.

11 בגין ציין כי ברצונו להשלים את לימודי המשפטים שהחל בצעירותו בפולין, אך בפועל הוא שהה בחו"ל עד לסוף אוקטובר 1951 בנסיבות לא ברורות, שנבעו כנראה גם ממצבו הבריאותי והנפשי. ויץ, *מהאצ"ל לגח"ל*, עמ' 239–240; הנ"ל, 'לאן נעלם מנחם בגין? היעלמותו ב-1951 ומשמעותה', בתוך: הנ"ל (עורך), *בין זאב וזבובינסקי למנחם בגין: קובץ מאמרים על התנועה הרוויזיוניסטית*, ירושלים 2012 (להלן: ויץ, בין), עמ' 124–155; יונתן שפירא, *לשלטון בחרתנו: דרכה של תנועת חרות – הסבר סוציולוגי-פוליטי*, תל אביב 1989 (להלן: שפירא, *לשלטון בחרתנו*), עמ' 91; Colin Shindler, *The Rise of the Israeli Right: From Odessa to Hebron*, Cambridge 2015, pp. 249–250 (להלן: שינדלר, *צמיחת הימין הישראלי*).

12 'אין דבר בעולם שמצדיק מו"מ עם המרצחים הגרמנים', *חרות*, 6.1.1952; 'מחר יום חירום בתנועה', שם.

13 גורדיס, *מנחם בגין*, עמ' 116–120; ויץ, *הצעד הראשון*, עמ' 106–110. בהפגנה נגד השילומים השתתפו גם מפלגות נוספות כמו מפ"ם ומק"י, אך ברדעת הקהל בארץ היא זוהתה לחלוטין עם חרות ותומכיה.

14 שם, עמ' 114.

בגין בשל אחריותו העודפת לאירועים. הטיפול בנושא הועבר למליאת הכנסת, שהחליטה ברוב קולות להשעות אותו מכל פעילות פרלמנטרית לתקופה קצרה יחסית של שלושה חודשים (עד לסיום מושב החורף של הבית).¹⁵

לקראת תחילת הדיונים על הסכם השילומים במרס 1952 קבעה חרות 'יום זעם' נוסף לזה של ההפגנה, נגד 'מעשי הרשע והפשע של ממשלת הזרזון והחמס', כהגדרתה. בעקבות פרסום הדברים התריע היועץ המשפטי לממשלה בפני מערכת העיתון חרות שהמשך פרסומם של דברי הסתה כאלה יגרום לסגירתו.¹⁶ בגין, שעמד בפני סיום עונש ההרחקה שלו מהכנסת, החליט לבחור ב'אסטרטגיה פוליטית חדשה', כפי שמסביר יחיעם ויץ, בעיקר מתוך הבנה שללא שינוי מהותי בתרמיתה של המפלגה והעברת מסר ברור שבכוונתה לכבד מעתה את הדמוקרטיה הישראלית וכלליה, לא תהיה לה תקומה פוליטית.¹⁷ אסטרטגיה זו קיבלה גושפנקה בוועידה השלישית של חרות (אפריל 1954), שאישרה את התקנון שקבע את מחויבות המפלגה למערכת שלטונית דמוקרטית והצהיר שכל פעולותיה ייעשו במסגרת הפרלמנטרית ובהתאם לחוק. בנאום הסיכום שלו בוועידה הדגיש בגין את ההבדל בין תפיסת השלטון בדרך מהפכנית ואליומה, שלא ניתן לבצעה במציאות הנוכחית, לבין הגעה לשלטון באמצעות פתק הבוחר, שהיא האפשרות הריאלית היחידה כיום במדינת ישראל. בשנים הבאות הוא הדגיש בכל עת שהדרך להגיע לשלטון היא רק באמצעות בחירות, וכל עוד חרות אינה מנצחת בהן היא תתמקד ב'שרות העם באופוזיציה'.¹⁸

הבסיס להקמת סולם כחוג פוליטי-רעיוני

בניגוד לחרות, שהוקמה כמפלגה פוליטית-פרלמנטרית, כתב העת סלם וחוג הפעילים שגובש סביבו נועדו לכונן במה רעיונית אליטיסטית לתומכים בתפיסת העולם הרוויזיוניסטית המקסימליסטית של מייסד הלח"י אברהם שטרן, בדגש על רעיון מלכות ישראל שעמד במוקד ההוויה והשיח של החוג. הגישה 'הסולמית', שהציבה חלופה רדיקלית לעקרונות היסוד של המדינה הצעירה, שלדעת סולם היו סכנה מוחשית להמשך קיומה העצמאי, התבססה בחלקה על הגותו של ז'בוטינסקי בהתאם לפרשנותו של אלדר, אך את תכניה העיקריים, ובראשם השאיפה למלכות ישראל, התווה שטרן, שאלדר החשיב את עצמו כממשיך דרכו הרעיונית.¹⁹ בלב הרעיון עמד הצורך לכונן ישות ריבונית עוצמתית מבחינה

15 שם, עמ' 117-120, 123-124.

16 שם, עמ' 128; חרות, 9.3.1952; גורדיס, מנחם בגין, עמ' 120-121.

17 ויץ, הצעד הראשון, עמ' 129-130.

18 אופירה גראוויס-קובלסקי, 'על הוכחה מאהבה: יחסם של הכותבים בכתב העת סלם למחשבת מלכות ישראל לתנועת החרות', קשר, 50 (סתיו 2017) (להלן: גראוויס-קובלסקי, על הוכחה), עמ' 95; ויץ, הצעד הראשון, עמ' 162-166; שפירא, לשלטון בחרתנו, עמ' 95-97. השינוי בדרך ובתרמיתה הפוליטית של חרות התקבל בחיוב בציבור, כפי שלימדו תוצאות הבחירות לכנסת השלישית ביולי 1955, שבהן היא שיקמה את כוחה וזכתה ב-15 מנדטים.

19 גראוויס-קובלסקי, על הוכחה, עמ' 90-91; יצחק פס, ישראל אלדר: נושא דגל חזון ארץ ישראל

צבאית, מדינית, כלכלית ודמוגרפית, שתתקיים בגבולות ההבטחה התנ"כיים ותבטיח קיום מדיני עצמאי לאורך שנים. בשלב השני יתחדשו במסגרת 'המלכות' ערכי המוסר והרוח של עם ישראל מימי התנ"ך ונביאיו. למרות שסולם פעל במרחב הציבורי באופן חוקי וגלוי, הוא ביקש לשמר את העקרונות ודפוסי הפעולה המהפכניים של הלח"י, כדי שיוכל להשתמש בהם ביום פקודה.²⁰ עיתוי מתאים לכך מבחינתו נמצא בשתי הזדמנויות: הקמת מחתרת 'מלכות ישראל' ופעילותה בשנים 1952-1953, וההתארגנות שהתנקשה בד"ר ישראל קסטנר במרס 1957.

הרעיון של מסגרת רעיונית ופוליטית שתשמר את האידיאולוגיה הבסיסית של לח"י החל להיבחן בידי אלדד וכמה ממקורביו עוד כששהו ביחד במסתור אחרי ההתנקשות בפולקה ברנדוט בספטמבר 1948, מחשש שיעצרו ויועמדו לדין. את רוב השיחות בנושא קיים אלדד עם ידידו מרדכי-מוטה שלו, שהשתייך בהמשך לגרעין המייסד של סלם.²¹ אלדד טען שהמורשת האידיאולוגית והפוליטית של מייסד הלח"י, יאיר, מציבה את המענה הנכון והראוי היחיד לשאלות באשר לעתיד שהעסיקו את יוצאי לח"י, וכן בשאלות מהותיות על עתיד העם היהודי והווייתו הלאומית והתרבותית. אלדד חשש שמורשת היהדות תיפגע קשות מהגישות הסוציאליסטיות ואף המרכסיסטיות המוצקות של נתן ילין-מור ושל רבים מאנשי הלח"י.²²

בוועידת 'מפלגת הלוחמים' במרס 1949, כמה שבועות אחרי הבחירות לאספה המכוננת שבהן זכתה המפלגה במנדט אחד, התנגדו אלדד ומקורביו בתוקף לעמדת הרוב שלפיה רק באמצעות פעילות מפלגתית סדורה וממוסדת יזכו יוצאי הלח"י בתמיכה בציבור הרחב. אלדד טען שהתנאים אינם מתאימים להקמת מפלגת המונים, וכי בשלב זה יש להסתפק במסגרת ייעודית שתעסוק בעבודה חינוכית ובהכשרת קאדרים, בין השאר באמצעות 'הוצאת ביטאון מדיני-ספרותי שישמש ביטוי לאידיאולוגיה של התנועה'.²³ גם בשנים שלאחר מכן נמנע אלדד מהשתלבות בזירה המפלגתית, בהיותו 'איש של מילים ורעיונות', כדבריו, ולא של

השלימה, 1948-1967, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר אילן 2003 (להלן: פס, ישראל אלדד), עמ' 27.

20 Ami Pedhazur and Arie Perliger, *Jewish Terrorism in Israel*, New York 2009, pp. 27-30 (להלן: פדחזור ופרליג'ר, טרור יהודי בישראל).

21 אלדד, מעשר ראשון, עמ' שעה-שעו; ברוך פלח, כתב העת 'סלם למחשבת מלכות ישראל': בין פואטיקה לפוליטיקה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן 2010, עמ' 110.

22 פנחס גינוסר, בצאת לח"י מהמחתרת: הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חירות ישראל, רמת גן 1985 (להלן: גינוסר, בצאת לח"י), עמ' 10-11; יוסף הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940-1949, א, ירושלים 1989 (להלן: הלר, לח"י), עמ' 117-120.

23 גינוסר, בצאת לח"י, עמ' 127-129.

מעשים ויוזמות ארגוניות שאותם קשר לעסקנות פוליטית.²⁴ הוא גם חשש אז שהשתייכות למסגרת פורמלית מחייבת תכבול את ידיו ותגביל את חופש הביטוי והמחשבה שלו.²⁵

היחסים בין אלדרד לבגין: מקרבה ושיתוף פעולה ליריבות קשה

מקום מרכזי במחלוקות ובניגודים שנוצרו בין סולם לחרות יש לייחס למערכת היחסים הסוערת ורבת התהפוכות שבין אלדרד לבגין, שהחלה בפעילות משותפת בתנועת בית"ר בפולין: ככל הידוע השניים נפגשו לראשונה בוורשה, בוועידה העולמית השלישית של בית"ר שנערכה בספטמבר 1938. האקטיביסטים, בהובלת בגין שהיה אז נציב מחוז בריסק של בית"ר פולין ונחשב לכוח עולה בתנועה, יצאו נגד העמדות המתונות של מנהיג התנועה ז'בוטינסקי והפעילים הרוויזיוניסטים הוותיקים בשאלת היחס לבריטניה ולערביי ארץ ישראל. עמדות אלה לא נתנו לדעתם מענה הולם לעליית הנאצים, לאנטישמיות באירופה ולמרד הערבי המתמשך בארץ.²⁶ אלדרד, שהיה אז מפקד סניף בית"ר בעירייה וולקוביסק ולא הוכר עדיין כפעיל מרכזי בתנועה, סיפר בזיכרונותיו ובעדות מוקלטת שמסר על בגין כי התרשם עמוקות מנאומו של האחרון בוועידה ומהעמדות האקטיביסטיות שהציג ללא חשש בפני ז'בוטינסקי. בעקבות זאת הוא צירף את שמו לרשימת הנואמים בוועידה, כדי שיוכל לתמוך בעמדת בגין מול זו של ז'בוטינסקי.²⁷

- 24 עדה אמיכל-ייבין, סמבטיון: ביגרפיה של ד"ר ישראל אלדרד, בית אל 1995 (להלן: אמיכל-ייבין, סמבטיון), עמ' 381.
- 25 יצחק פס, מורשת לח"י: ישראל אלדרד, נתן ילין-מור והמערכה על הזהות, ההיסטוריה והזיכרון, חיפה 2021 (להלן: פס, מורשת לח"י), עמ' 75-76, 78-79.
- 26 הוועידה השלישית של בית"ר התכנסה כמה שבועות אחרי הוצאתו להורג בתלייה של שלמה בן יוסף, חבר קבוצת העבודה שלה בראש פינה. באפריל 1938 ביצע בן יוסף עם שניים מחבריו פעולת נקם עצמאית בערבים, בתגובה לפגיעה המתמשכת שלהם בתחבורה היהודית באזור, והשליך רימון יד לאוטובוס שהסיע ערבים בצפת. הוא וחבריו נעצרו ונשפטו בידי הבריטים, שדנו את בן יוסף למוות למרות שבאירוע לא היו נפגעים. הפרשה עוררה ביקורת רבה ואפילו חוללה סערה בין חברי בית"ר בפולין, שתמכו בפעולת הנקם והאשימו את ז'בוטינסקי שלא גיבה את מבצעייה. בעקבות הביקורת הביע ז'בוטינסקי תמיכה בפעולה ואישר אותה בדיעבד. יהודה לפידות, לידתה של מחתרת: האצ"ל בשנות השלושים, תל אביב 2014, עמ' 118-121; יוסף נרבה, זאב ז'בוטינסקי: האיש ומאבקיו, תל אביב 1986 (להלן: נרבה, זאב ז'בוטינסקי), עמ' 76-77; מירי פרייליך, אחים במבחן: המאבק האידיאולוגי והארגוני על דמותה של תנועת בית"ר באירופה, 1939-1946, רמת אפעל 2010, עמ' 34-38.
- 27 ישראל אלדרד, ריאיון במסגרת פרויקט ההנצחה למנחם בגין (להלן: אלדרד, ריאיון), 18.12.1993, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), עמ' 11-12; אלדרד, מעשר ראשון, עמ' יד-טו, כא-כה; אמיכל-ייבין, סמבטיון, עמ' 54. נאומו בוועידה יצא אלדרד נגד ההתקפה של ז'בוטינסקי על בגין, שבה טען כי נאומו מבטא ייאוש ואובדן דרך ואף 'הציע' לבגין להשליך עצמו לנהר הוויסלה אם המצב הוא אכן חסר סיכוי. אלדרד אמר ש'חריקת הדלת' שלה דימה ז'בוטינסקי את נאומו של בגין יכולה להיות גם קריאת השכמה לתנועה הלאומית, לשנות את הגישה המדינית הליברלית שלה ולהחריף את מאבקה בבריטים. במהלך נאומו של אלדרד נטש ז'בוטינסקי את האולם במחאה. שם, עמ' 55-56.

בתחילת 1939 קיבל אלדד את הצעת בגין, שהתמנה לנציב בית"ר בפולין, לעסוק בהסברה וחינוך שנועדו בעיקר לשכנע את חברי התנועה לעלות ארצה לפני שתפרוץ מלחמה. על רקע זה התהדרו הקשרים ביניהם. כמה שבועות אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939, עברה מפקדת בית"ר בפולין מורשה לוויילנה שנמצאה אז בשליטת הרוסים, והחלה לפעול במחתרת. אלדד כתב בזיכרונותיו כי משפחותיהם (שניהם כבר היו נשואים) גרו יחד בבית ששכרו בכפר סמוך, ותיאר איך דאגו למחייתם: הגברים עבדו באיסוף עצים להסקה ובהנחת פסי רכבת, ואת זמנם הפנוי בילו במשחקי שחמט. כל זה נמשך עד למעצרו של בגין בספטמבר 1940 בידי הבולשת הרוסית בגלל פעילותו הציונית. בה בעת הופיעו לראשונה הבדלי גישה אידיאולוגיים בין השניים: בדיון של חברי נציבות בית"ר על היחס לבריטניה בתקופת המלחמה אמר אלדד שצריך לנצל את חולשתם של הבריטים ולהילחם בהם, ולראות שותף בכל מי שמוכן לסייע למאבק. בגין, לעומתו, תמך בהגבלת המאבק בבריטים לשטחי ארץ ישראל, בתקווה שהדבר יספיק לשינוי עמדתם כלפי היהודים והתנועה הציונית.²⁸

הנתק בין השניים התרחב אחרי בואם ארצה בעיצומה של מלחמת העולם השנייה. אלדד, שכבר נשא תפקיד מרכזי בלח"י, ציפה מבגין – שהגיע לארץ כחייל במסגרת צבא אנדרס הפולני במאי 1942,²⁹ כי יפסיק לאלתר את שירותו ויצטרף ללח"י. ואולם, בגין סירב לעשות זאת ללא אישור מפקדיו, והדגיש שעריקה מהשירות אינה באה בחשבון מבחינתו והיא צעד 'שאינו בו כבוד והדר'.³⁰ הוא גם הסתייג מדרכה של לח"י בגלל היחס הבלתי מכבד, לדעתו, של יאיר לז'בוטינסקי. מסיבה זו ניסה בגין לשכנע את אלדד וחבריו, שנותרו מבחינתו אנשי בית"ר, לעזוב את לח"י ו'לשוב הביתה'.³¹

חילוקי הדעות בין השניים העמיקו אחרי שבגין התמנה למפקד האצ"ל בדצמבר 1943: ראשי הלח"י ובהם אלדד מתחו ביקורת נוקבת על ניהול המאבק של האצ"ל בבריטים. בגין התנגד לדעתם כי הבריטים הם אויב אימפריאליסטי שחוכה לפגוע בו בכל מקום, וטען שבמסגרת הפעילות המחתרתית, ובפרט בתקופת המלחמה, ראוי להימנע ככל האפשר מפגיעה חסרת אבחנה בכוחות הבריטיים בארץ; דפוס פעולה שנחשב כלגיטימי בלח"י.³²

28 אלדד, ריאיון, 8.12.1993, א"מ, עמ' 21-23; אלדד, מעשר ראשון, עמ' לא, לז-מ, מג-מו; אמיכל-ייבין, סמבטיון, עמ' 64-65, 68, 71-72.

29 הצבא בפיקודו של הגנרל הפולני הגולה ולדיסלב אנדרס הוקם על ידי בריטניה, ברית המועצות וממשלת פולין הגולה אחרי פלישת הגרמנים לרוסיה ביוני 1941. ב-1942 הוחלט לשגר את הכוח למזרח התיכון, ובדרך זו הצליחו יהודים רבים שהצטרפו אליו להגיע לארץ בתקופת המלחמה. בגין שירת בצבא אנדרס כפקיד שעסק בתרגומים. שילון, בגין, עמ' 48-49.

30 אלדד, מעשר ראשון, עמ' צה-צז.

31 אלדד, ריאיון, 21.12.1993, א"מ, עמ' 2-3; הלר, לח"י, עמ' 208; שילון, בגין, עמ' 79, 102. יוסף נדבה סבור שחוסר התקשורת בין יאיר לז'בוטינסקי נבע מהעובדה שיאיר לא היה חבר בית"ר ולא ראה את עצמו כאיש התנועה הרוויזיוניסטית, על כל המשתמע מכך. נדבה, זאב ז'בוטינסקי, עמ' 77.

32 שלמה הארנוסון, 'חיי הפוליטיים של מנחם בגין', בתוך: הרצל מקוב (עורך), בגין: האישי, המנהיגות,

אלדרד תיאר זאת בזיכרונותיו: 'והנה הופתענו מאוד לקרוא בכרוז של האצ"ל הבעת צער על קורבן בריטי כי דם אדם קדוש לנו [...] עדיין שני עולמות הם כרגע. עדיין תקועים הם כנראה בעולם האשליות שאין זו מלחמה לחיים או למוות כי אם משחק ג'נטלמני'.³³ אמירה זו ביטאה גם את היחס המבטל ואף המזלזל של אלדרד כלפי התנהגותו המאופקת של בגין, כשבמאבק בבריטים נדרשים להט מהפכני וחתימה להכרעה ברורה.

מחלוקת נוספת עלתה אחרי ההתנקשות של הלח"י בלורד מוין, השר לענייני המזרח התיכון בממשלת בריטניה שנודע בעמדותיו האנטי־ציוניות, בנובמבר 1944 בקהיר.³⁴ האצ"ל, שלא נהג לפגוע בנושאי משרות בכירות בשלטון המנדטורי, פרסם כרוז מיוחד שהסתייג 'מהטרגדיה בקהיר' כהגדרתו, ומפקדת הארגון הודיעה להנהגת הלח"י על הפסקת המשא ומתן ביניהן על איחוד השורות.³⁵ התנהלות זו לימדה את אלדרד, לדבריו, שהאצ"ל ובגין רחוקים מדרכו של יאיר בכל הנוגע לאופי המתחייב של הלחימה בבריטים. בניגוד ללח"י, שראה בהם אויב לכל דבר, מנהיגי האצ"ל לא נטשו את הגישה הרוויזיוניסטית הקלאסית של 'אנגליה אחרת', דמוקרטית ונאורה, שרבים מערכיה ראויים לחיקוי.³⁶

בתקופת פעילותה של תנועת המרי העברי (אוקטובר 1945 – יולי 1946),³⁷ נחשף אלדרד, לפי עדותו, לחסרונות משמעותיים נוספים בכישורי ההנהגה של בגין: ההיגיון החסר של החלטותיו המבצעיות, ושיקול הדעת הלקוי שלו כמפקד צבאי. אלדרד ראה בכך 'המשך האסכולה הרומנטית שבגין חונך בה. אותן מרידות פולניות שלמדנו עליהן בבתי הספר התיכוניים בפולין, בספרות היפה, בשירה, כלומר משיכה לפעולות סרק ראוותניות שערכן המעשי מוטל בספק'.³⁸ הוא מצא פגם ב'צבאיות' המופרזת, לדעתו, של בגין, ובחשיבות הרבה שהעניק לטקסים ולגינונים חיצוניים. בגין רצה להנחיל לאנשיו את ההדר הבית'רי, שהיה בעיניו מרכיב חשוב של כוח צבאי יהודי עצמאי, אבל אלדרד סבר שהצבאיות המוגזמת, שכללה בין השאר הענקת דרגות פיקוד למפקדים וללוחמים באצ"ל, ניהול מסדרים וטקסים, ועוד,

הפולמוס – קובץ הרצאות, ירושלים 1999, עמ' 25; שילון, בגין, עמ' 75–77.

- 33 אלדרד, מעשר ראשון, עמ' קיד–קטו, רפז.
 34 את הרצח ביצעו שני לוחמי הלח"י, אליהו חכים ואליהו בית־צורי, שנתפסו בעת הפעולה ובהמשך נדונו למוות.
 35 אמיכל־ייבין, סמבטיון, עמ' 110; דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, תל אביב 1975, עמ' 87. כעסו של בגין נבע גם מהעובדה שבפגישתו עם נתן ילין־מור יום לפני ההתנקשות, במסגרת המשא ומתן לאיחוד עם הלח"י, ילין־מור לא עדכן אותו עליה.
 36 אלדרד, ריאיון, 21.12.1993, א"מ, עמ' 6; הנ"ל, מעשר ראשון, עמ' קסב–קסג, קסו–קסח; אמיכל־ייבין, סמבטיון, עמ' 109.
 37 ההחלטה על הקמת מסגרת־על משותפת להגנה, לאצ"ל וללח"י התקבלה על ידי הנהגת היישוב אחרי שהתברר שבבריטניה מסרבת לאפשר את עליית שארית הפליטה מאירופה. יהודה סלוצקי, קיצור תולדות ההגנה, תל אביב 1986, עמ' 381–397.
 38 אלדרד, מעשר ראשון, עמ' רנה. הסבר אחר להתנהלותו של בגין בימי תנועת המרי הוא מצבי הרוח המשתנים שלו, שהשפיעו על החלטותיו: ידיעות מלהיבות דחפו אותו ליזום פעולות הרפתקניות, וידיעות קשות פגעו ברוחו והשפיעו על שיקוליו המבצעיים. שילון, בגין, עמ' 102.

באה על חשבון פעילות מחתרתית איכותית. לעומת זאת, בלח"י היו אנרכיזם ופרטיזניות [ברוח המורשת הסובייטית], ולעגנו לקפיצת דום'. במובן זה דמה לח"י לפלמ"ח, שהתאפיין בחוסר פורמליות ובמשמעת רופפת יחסית.³⁹

הדוגמה המרכזית של אלדד לתפקודו הכושל של בגין ולמנהיגותו הלוקה בחסר הייתה התנהלותו בעת פרשת אלטלנה (יוני 1948) ואחריה. תחילה שגה בגין, לדעתו, כשהורה לעכב את הפלגת הספינה לארץ עד לקבלת אישור ממשרד הביטחון, מחשש שהאצ"ל יואשם בהפרת ההפוגה הראשונה שעליה הוכרו במהלך הקרבות (הספינה הפליגה לבסוף ללא אישורו של בגין). השגיאה השנייה קרתה אחרי עלייתו של בגין לסיפון האונייה כשעגנה בחוף כפר ויתקין. לדעת אלדד היה עליו לנהל משא ומתן רציני מול גורמי השלטון בניסיון להביא לסיום מוצלח של הפרשה, ובכל מקרה להנחות את אנשיו לפרוק מהספינה 'בכל דרך' את הנשק שנשאה, בגלל חשיבותו האסטרטגית להמשך המערכה, בעיקר בחזית ירושלים. ולבסוף, כשכוחות הפלמ"ח פתחו באש אל הספינה עם הגעתה לחוף תל אביב היה עליו להורות ללוחמי האצ"ל להשיב באש, מה שהיה מאפשר לו לנהל משא ומתן מעמדת כוח, ולא כמי שהכריז מראש על הבלגה. בעניין זה כתב אלדד במעשר ראשון: 'אעז לומר שאם אין בן-גוריון מוכן לשתף את אנשי המחתרת בשום קואליציה לאומית, הרי אין זה מתוך פחד, כי אם מתוך חוסר פחד כלפי מבליגי אלטלנה'.⁴⁰ 'נאום הבכ"י הנרגש של בגין אחרי הטבעת הספינה, שבו קרא 'להימנע ממלחמת אחים בעוד האויב בשער', נתפס אף הוא על ידי אלדד כשגיאה אסטרטגית שפגעה מאוד בדימויו כמנהיג וכמפקד. בכך, לדעתו, נהג בגין באופן שונה לחלוטין מז'בוטינסקי, שגילה איפוק ושלט ברגשותיו באירועים דומים.⁴¹ אחרי הקמת המדינה התרעמו חברי סולם ובראשם אלדד על בגין ותנועתו, בשל מאמציהם לפתח נרטיב היסטורי חד-צדדי בשאלות מי משתי המחתרות – האצ"ל או הלח"י – הייתה הראשונה להכריז 'מרד' צבאי נגד שלטון המנדט, ומי ראוי להיחשב לכוח המוביל במאבק המחתרתי.⁴² הפולמוס בנושא החל בעקבות קביעתו של בגין, עם הקמת תנועת החרות, שהאצ"ל היה זה שפתח במאבק צבאי מאורגן נגד הבריטים על בסיס תורתו ועמדותיו של ז'בוטינסקי. בדרך זו ביקש בגין ליצור רצף היסטורי ורעיוני בין האצ"ל, כארגון המחתרת העיקרי של המחנה הרוויזיוניסטי, לבין תנועת החרות כמובילה העכשווית של המחנה וכמייצגת הבלעדית שלו. הנחתו הייתה שהלח"י – ארגון קטן ושולי שפרש מהאצ"ל –

39 אופירה גראויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות, 1948–1965, קריית שדה בוקר 2015 (להלן: גראויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים), עמ' 38–39; אלדד, ריאיון, 21.12.1993, א"מ, עמ' 4, 9–8.

40 אלדד, מעשר ראשון, עמ' שנה-שס, שסב; הנ"ל, ריאיון, 21.12.1993, א"מ, עמ' 8–9; שילון, בגין, עמ' 131–133.

41 אלדד, מעשר ראשון, עמ' שסא; גראויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים, עמ' 95–96.

42 שם, עמ' 87; יעקב שביט, 'אבי המרד: לבחינת התואר, תולדותיו ותפקודו במסורת ההיסטורית של הרוויזיוניזם, האצ"ל ותנועת החרות', מלאת: מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ובתרבותו, ב (1984), עמ' 387–388, 407.

היה גורם נלווה למאבק ולא כוח מוביל בו.⁴³ בתגובה לכך פרסם אלדד בפברואר 1950, לקראת יום השנה לנפילת אברהם שטרן, מאמר בסלם שכותרתו: 'מנחם בגין, עלה לקברו של יאיר!'. הוא קרא לבגין לעלות באופן סמלי לקברו של מייסד הלח"י, כדי 'להעמיד את הדברים על טוהר האמת, ולהכיר בהיותו הראשון שהוביל כוח מזויין הנלחם נגד השלטון הזר'. אלדד הדגיש שהחלטתו של שטרן לפתוח במאבק מזויין בכריטיס קדמה בארבע שנים להכרזת המרד של בגין, שהתרחשה רק בתחילת 1944; עד אז, לדבריו, האצ"ל סבל מקיפאון ומהססנות ושלל את השימוש במונח 'התנגדות מזוינת'.⁴⁴ הוויכוח בנושא החריף ב-1950, אחרי שספרו של בגין 'המרד יצא לאור והציג מנקודת מבטו את תולדות המאבק של האצ"ל שתחת פיקודו בכריטיס. בעדות שנתן כעבור שנים על היכרותו עם בגין, גילה אלדד שזה סירב לבקשתו לעיין בספר טרם פרסומו 'למען התאום בעובדות'.⁴⁵ בתגובה פרסם אלדד ביקורת נוקבת על הספר בכותרת 'המרד אשר היה ואשר לא היה', ובה טען שפעולות האצ"ל נגד הכריטיס לא עמדו כלל בהגדרה הצבאית והמדינית של מרד, מילה שמשמעותה נטילת השלטון מידי כובש. מסקנתו הייתה שבגין כלל לא התכוון למרוד בכריטיס, 'ואלמלא נטל "יאיר" על עצמו את האחריות, בגין לא היה מעז להפסיק את ההפוגה של האצ"ל'.⁴⁶

בגין, וכמוהו שאר ראשי חרות, נמנעו לרוב מתגובה פומבית על הביקורת של אלדד וסולם, אך דאגו בדרכים שונות להבהיר את מורת רוחם ממנה: כשלוחם האצ"ל ישראל אפשטיין, שנפל באיטליה, הובא לקבורה בארץ בינואר 1953, סירב בגין לבקשתו של אלדד, שהיה קרוב לאפשטיין מאז פעילותם המשותפת בבית"ר בפולין, לשאת דברים לזכרו. אלדד סיפר שבגין קבע: 'אלדד לא ידבר פה', מה שהסב לו עוגמת נפש רבה.⁴⁷

עמדתם של אלדד וסולם בעניין 'כישלוננו האידיאולוגי והפוליטי' של בגין כיו"ר תנועת החרות

הטענות על כשלו הרבים של בגין כמפקד האצ"ל היו בסיס להתנגדות התקיפה של אלדד וסולם למאמצים שלו ושל חרות לקבע את מעמדם כממשיכי דרכה הבלעדיים של התנועה הרוויזיוניסטית, ואת בגין עצמו כאישיות הפוליטית היחידה הראויה לתפקיד ה'בן היורש' של ז'בוטינסקי. אנשי סולם שבו והדגישו שאין כל אסמכתה עובדתית או היסטורית לכך שז'בוטינסקי התייחס לבגין כאל ממשיכו בהנהגת התנועה או שראה בו את יורשו (אלדד אף בדק טענה זו, לדבריו, עם ערי ז'בוטינסקי, שהשיב כי מעולם לא שמע מאביו אמירה ברוח

43 גראוויס-קובלסקי, הצודקים והנרדפים, עמ' 87-88; ויץ, ממחותרת לוחמת, עמ' 201-202.

44 ישראל שייב, 'מנחם בגין, עלה לקברו של יאיר!', סלם, י, שבט תש"י, עמ' 8-10.

45 הנ"ל, ריאיון, 8.12.1993, א"מ, עמ' 5.

46 הנ"ל, 'ספר "המרד" למנחם בגין - המרד אשר היה ואשר לא היה', סלם, טו, תמוז תש"י, עמ' 6-13.

47 אמיקלייבין, סמבטיון, עמ' 290, 318.

48. המאמץ של בגין וחרות להיות מיצגיו ונושאי דברו הבלעדיים של הרוויזיוניזם בארץ נחשב על כן על ידי אלדד ואנשיו כהולכת שולל, וכהטעיה מכוונת של הציבור משיקולים פסולים. הם הדגישו כי בימי ז'בוטינסקי פעל המחנה הרוויזיוניסטי בהתמדה כאופוזיציה פנימית בתנועה הציונית, ולא ויתר על ייעודו העיקרי – תנועת שחרור לאומית-עברית מהפכנית. בראייה של סולם מדובר היה בחתירה לכינון מלכות ישראל. מנגד, תנועת החרות זנחה לטענתם כבר בראשית דרכה את 'דגליה האמתיים', והתנהלותה כמפלגת אופוזיציה בנויה על סיסמאות ודימויים משתנים המנוגדים לעקרונות המצופים ממנה, כל זאת כדי לזכות בתמיכת הבוחרים.⁴⁹ כישלונם של בגין וחרות בבחירות המוניציפליות בנובמבר 1950 ובבחירות לכנסת השנייה ביולי 1951 נבע לדעת סולם מווייתור על עיקרון היסוד הרוויזיוניסטי של 'שחרור המולדת' כצעד הראשון והבסיסי שאליו צריכה המדינה לשאוף. הכוונה הייתה להתנגדות לקווי שביתת הנשק שנקבעו בתום מלחמת העצמאות, בעיקר בגבול המזרחי שבו הסכימה ישראל לשלטון ירדני בגדה המערבית. לטענת סולם, את מקומו של הלך המחשבה המהפכני בתעמולת הבחירות של חרות תפסו הבטחות 'חסרות כסוי' לחופש הפרט, לשפע ושגשוג כלכלי, לדיור לכל, ועוד. בניסיונה להידמות למפלגות אחרות, ובראשן הציונים הכלליים, איבדה חרות את ערכיה וצביונה האוטנטי ובכך שגתה פעמיים: ראשית, לא עלה בידה לגייס מצביעים חדשים, משום שהללו האמינו יותר להבטחותיהם של יריביה הפוליטיים; שנית, רבים מתומכיה הוותיקים בתנועה הרוויזיוניסטית ומקרב יוצאי המחותרות הפורשות נמנעו מלתת לה את קולם בגלל האכזבה מנשיאת כור מחצבתה האידיאולוגי.⁵⁰ חיזוק להאשמות אלה מצא סולם בהחלטתו של המשורר אורי-צבי גרינברג, שנהנה ממעמד והשפעה בין חברי החוג, לעזוב את תנועת החרות ולא להיכלל ברשימתה לכנסת השנייה. סלם פרסם מודעת ברכה לגרינברג, 'על התהום שנכרתה בינו לבינם, על הטשטוש שהוסר, על חילול הקודש שנמנע, על שלא הניח פעם נוספת לסוטים מחזון המהפכה העברית להסתיר את פניהם'.⁵¹ מטבע הדברים כוונו מילים אלה לתנועת החרות. הסבר נוסף שמצא סולם לכישלונה של חרות באותן בחירות היה החלטתם האסטרטגית של ראשיה להרחיק מעמדות השפעה במפלגה את הוגי הדעות העצמאיים שפעלו לצד ז'בוטינסקי.⁵² בגין וחרות הואשמו בפגיעה בחופש הפעולה ובצביון האידיאולוגי של בית"ר, שנועדה להיות המסגרת האידיאולוגית והאנושית העיקרית ליישום תפיסת העולם

48 אלדד, ריאיון, 8.12.1993, א"מ, עמ' 7-9, 21.12.1993, שם, עמ' 15-16. בגין נהג להשיב למבקריו שבקיאיותו בכתביו ובמאמריו של ז'בוטינסקי רבה מזו של כל אדם אחר בתנועה. לכך יש להוסיף את השיחות רבות שקיים, לדבריו, עם ז'בוטינסקי כשפעל עמו בבית"ר בפולין. שפירא, לשלטון בחרתנו, עמ' 116-118.

49 ישראל שייב, 'מדוע נכשלה תנועת החרות?', סלם, כא, טבת תשי"א (להלן: שייב, מדוע נכשלה), עמ' 4-7.
50 אלדד, 'על איחוד המחותרות – תשובה למכתב', שם, יד, סיוון-תשי"א, עמ' 27-29; שייב, מדוע נכשלה, עמ' 6-7.

51 'ברכה לאורי צבי גרינברג', סלם, כח, תמוז תשי"א, עמ' 3.

52 מיכאל יא, 'הנרקוזים בעוכריה של "תנועת החרות"', שם, כז, סיוון תשי"א, עמ' 15-17.

הרוויזיוניסטית, ובהפיכתה לגוף שולי הנתון למרותם; מה גם שבוועידה העולמית של בית"ר במאי 1954 הוחלט על מינויו הסמלי של בגין למפקד בית"ר, תואר שז'בוטינסקי המשיך לשאת גם אחרי מותו. בסלם תוארו חברי בית"ר כ'נערי עזר לעסקנים מפלגתיים, ומי שמספקים פועלים שחורים לשרת את המפלגה מבחירות לבחירות'.⁵³

כאן המקום להדגיש שאלדרד ומקורביו בסולם לא היו מתומכיו המובהקים של ז'בוטינסקי בחייו, אלא השתייכו ברובם לחוגים האקטיביסטים והמקסימליסטים של תנועתו, שביקרו לא אחת את עמדותיו המתונות ושפעלו מדי פעם בניגוד לגישתו הפרגמטית, בעיקר בשאלת היחס לבריטניה. במאמרו 'ז'בוטינסקי שבו מרדנו' הסביר אלדרד כי 'טבעי שסטייה מקו מדיני מסוים של מנהיג מביאה עמה קרע עמוק'; זאת בהתייחס להמשך האהדה של ז'בוטינסקי לבריטניה למרות הנזק שגרמה בשנות ה-30 למפעל הציוני. עם זאת, האהבה לז'בוטינסקי לא נפגעה, לדברי אלדרד, משום ש'אמונתו הטרגית' בבריטניה נבעה מנאיביות. 'הוא זה שהכשיר אותנו אבל היטבנו לירות ממנו', ולכן העדפנו את דרך המחתרת של יאיר.⁵⁴ אף שאלדרד דבק בדרכו האידיאולוגית של מייסד הלח"י וביקרי התחייה שלו, הוא לא נמנע מלהעלות על נס דפוסי התנהגות והתבטאויות מסוימות של ז'בוטינסקי, כדי לתקוף את חרות ואת מנהיגה. לעתים הייתה זו ביקורת אוטומטית וחסרת שחר שעשתה שימוש מוטה ואף מניפולטיבי בהגותו של ז'בוטינסקי, כפי שהיה בעניין עמדתו בשאלת 'חילופי האוכלוסין' (כמפורט בהמשך).

כל עוד ניהלה חרות את המאבק בהסכם השילומים עם גרמניה, במחצית השנייה של 1951 וראשית 1952, נמנע סולם מביקורת קשה כלפיה. אך כשהתברר כי ככוונתה לנהוג מעתה ואילך לפי הכללים הדמוקרטיים המקובלים, התחדשו ההתקפות נגד בגין ומפלגתו ש'נלכדו בפח השלטון':

שהימים השלווים שחרות מצויה בהם כיום, הם סימן רע מאוד לתנועה המתיימרת לרשת את מקומה של התנועה הלאומית הגדולה בעלת המסורת המלחמתית [...] אם חרות הפכה ל'אופוזיציה דמוקרטית', היא מקבלת למעשה את שלטונה [של מפא"י] ואף מסייעת לה לשמור עליו [...] תנועת החרות היא השותף הקואליציוני החזק ביותר לשמירה על החבית בשעה שהיין הממלכתי החמיץ כולו.⁵⁵

53 יש כינוס בית"ר ובית"ר היכן היא?, שם, נב, אב תשי"ג, עמ' 24; ישראל אלדרד, 'בית"ר ותנועת נוער ממלכתית', שם, סב, סיוון תשי"ד, עמ' 10-14; פס, ישראל אלדרד, עמ' 89-90.

54 אלדרד, 'ז'בוטינסקי שבו מרדנו', סלם, טז, אב תש"י, עמ' 9-11.

55 שייב, מדוע אנחנו מתקיפים, עמ' 6-8; ש' אבינועם, 'שלטון בכוחה של אופוזיציה', סלם, כו, אייר תשי"א, עמ' 29.

בתקופת כהונתו של משה שרת כראש הממשלה תקפו אלדד וסולם את הפיכתם של בגין וחרות 'כגוף פוליטי סולידי', כהגדרת יחיעם ויץ.⁵⁶ בגלל רצונה להשתלב במערכת הפוליטית והפרלמנטרית במדינה נמנעה המפלגה, למרות המצב הביטחוני הקשה, מהצגת מסרים לאומיים מגייסים כמו קריאה ל'מלחמת שחרור' נוספת. במקומם נבחרה הסיסמה 'חופש לפרט – בטחון לכלל', שביטאה לדעת סולם 'פחדנות וחנופה בפני ציבור הבוחרים מתוך עייפות אופוזיציונית'.⁵⁷ דוגמה מייצגת נוספת לחוסר התפקוד של בגין וחרות מצא סולם בהימנעותם מעיסוק פומבי בפרשת קסטנר. בניגוד לגורמים פוליטיים וציבוריים רבים במדינה, שהשתמשו לצרכיהם בגילויים שנחשפו במהלך המשפט על מהדליהם לכאורה של בכירים בהנהגת המדינה בתקופת השואה, וטענו שיתכן כי הם סייעו בכך להשמדה באירופה (בעיקר של יהדות הונגריה) – נמנעה חרות במכוון מכל התקפה בעניין זה. בגין נימק זאת בטענה 'שאין הוא רואה בזה משפט פוליטי', ואילו העיתון חרות, שכיסה את המשפט באופן שוטף, השתמש בנימוק פורמלי של שמירה על כללי הסוביודיצה.⁵⁸ עמדה זו הדגישה שוב את יחסו המיוחד של בגין למערכת המשפט, שבה ראה גוף מקצועי ועצמאי בעל יושרה, שפסיקותיו אינן נגועות בהשפעות זרות ובשיקולים פוליטיים מכל סוג.⁵⁹

במערכת הבחירות לכנסת השלישית, שהתקיימו ב-26 ביולי 1955, שב סולם לתקוף את ניסיונותיה של חרות להשיב אליה מצביעים שעברו לציונים הכלליים, באמצעות סיסמאות פופוליסטיות כמו 'שפע כלכלי, יוזמה חופשית, ודמוקרטיה מלאה לאזרחים [...] ולמפלגה שעסוקה במציאת סיסמאות ותחליפים, אין כל זכות לראות את עצמה כיורשתן של תנועת ז'בוטינסקי והמחתרת'.⁶⁰ אחרי שהתברר כי חרות זכתה בבחירות ב-15 מנדטים וכמעט שהכפילה את כוחה, הדגיש סולם שהתוצאות מלמדו כי אם היא הייתה משכילה לנצל את האווירה בציבור, המיחל לשינוי בהנהגת המדינה, היה ביכולתה להציב אלטרנטיבה

56 ויץ, **הצעד הראשון**, עמ' 144-147.

57 ישראל שייב, 'בחירות סרק וחרות הבוגדת', **סלם**, עו, מנחם אב תשט"ו (להלן: שייב, בחירות סרק), עמ' 14-16.

58 יחיעם ויץ, 'תנועת החרות ומשפט קסטנר', בתוך: הנ"ל (עורך), **בין**, עמ' 195-196; שייב, **בחירות סרק**, עמ' 15. לדעת ויץ, הסיבה שבגללה נמנעה חרות מניצול פוליטי של משפט קסטנר הייתה הטינה הרבה בשורותיה, בעיקר מצד בגין, כלפי עורך הדין שמואל תמיר, שכסנוורו של מלכיאל גרינוולד הפך לרמות המרכזית והפופולרית במשפט. תמיר השתייך לסיעת האופוזיציה 'למרחב' שחוללה משבר עמוק וממושך בתנועת החרות וגרמה לה נזק פנימי רב. יחיעם ויץ, 'תנועת החרות, שמואל תמיר ומשפט קסטנר; שלושה מסמכים מארכיונו של אריה בן אליעזר במכון ז'בוטינסקי', **עיונים בתקומת ישראל**, 11 (2001), עמ' 598-616.

59 אריה נאור, 'האידיאולוגיה של מנחם בגין בתקופת הקמתה של תנועת החרות' (להלן: נאור, **האידיאולוגיה**), בתוך: אברהם דיסקין (עורך), **מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה – מחרות לליכוד**, ירושלים 2011 (להלן: דיסקין [עורך], **מאלטלנה**), עמ' 44.

60 שייב, **בחירות סרק**, עמ' 15-16.

ממשית לה. אך מאחר שמנהיגיה אינם מסוגלים 'לחולל את המהפכה הדרושה, שלטון מפא"י יישאר על כנו'.⁶¹

בחודשים שקדמו למבצע סיני, שבהם חלה הידרדרות נוספת במצב הביטחוני במדינה וגברה תחושת האיום בשל עסקת נשק גדולה שנחתמה בספטמבר 1955 בין מצרים לצ'כוסלובקיה, האשימו ראשי סולם את חרות כי למרות הגידול בכוחה הפרלמנטרי היא אינה יוצאת נגד הממשלה האחראית למצב הקשה, ומבקרת את מדיניותה בלשון רפה בלבד: 'חרות לא יזמה מפגן אחד של עם זועם, או דרשה באופן תקיף את התפטרותם של האחראים לפשיטת הרגל של מדיניות החוץ שלנו', כתב יהושע־השל ייבין.⁶² השוני האידיאולוגי והפוליטי שבין סולם לחרות באותה עת הודגש באמצעות החלטתה של מערכת סלם באפריל 1955, לשנות את שמו של כתב העת מסלם למחשבת חרות ישראל, לסלם למחשבת מלכות ישראל. ראשי החוג נימקו זאת בכך שתפקידו העיקרי של עיתונם הוא מתן במה למחשבת מלכות ישראל, 'כביטוי לעליונות העניין הלאומי הכללי, לעוצמה המדינית, ולעצמאות הרוחנית, על פני כל ענין אחר'.⁶³ אך יתכן שהסיבה האמיתית לשינוי הייתה החלטתו של אלדר 'לברל את עצמו ואת ביטאונו מתנועת החרות ורעיונותיה', כפי שסבורה גראוויס־קובלסקי, אחרי שהגיע למסקנה כי אפסו הסיכויים ליצור פלטפורמה רעיונית משותפת לשני הצדדים.⁶⁴ אחרי מבצע סיני פנו דוברי חוג סולם לראשי חרות בקריאה פומבית ללחוץ על הממשלה, למרות חוסר ההיתכנות והסבירות לכך, כדי שבהסדרי הנסיגה תשולב גם תכנית מקיפה לחילופי אוכלוסין בין ישראל לשכנותיה. הכוונה הייתה להעברה של ערביי ישראל ותושבי רצועת עזה למדינות ערב השכנות, בתמורה לקליטה בארץ של כל היהודים שנותרו במצרים, סוריה וצפון אפריקה. סולם הדגיש שרעיון זה עולה בקנה אחד עם נכונותו של ז'בוטינסקי בסוף שנות השלושים לראות בחילופי אוכלוסין אופציה מדינית הגיונית לפתרון הסכסוך היהודי־ערבי, בדומה למהלך שהתבצע בראשית שנות העשרים בין טורקיה ליוון כחלק מההסכם לסיום המלחמה ביניהן.⁶⁵ אלא שבניגוד לימי ז'בוטינסקי, שבהם הציונות הרוויזיוניסטית 'לא חששה לצאת בתוכניות דווקא בימים שהן נראו בלתי מעשיות, [כיום] תלמידיו של ז'בוטינסקי [תנועת החרות ובגין] אינם מעיזים לפעול ברוח זו, ומטעמים ידועים רוצים להיראות כיותר דמוקרטיים לא רק בעיני המפלגות האחרות בארץ, אבל גם בעיני גויים בעולם'.⁶⁶

61 יהושע־השל ייבין, 'אותות מבשרים טובה: תיאובנו של העם מתעורר', סלם, עז-עה, תשרי תשט"ז, עמ' 11-13.

62 הנ"ל, 'בנתיב הדמים והכניעה', שם, פה-פו, אייר-סיוון תשט"ז, עמ' 15-17.

63 'למחשבת מלכות ישראל', שם, עב, עמ' 2.

64 גראוויס־קובלסקי, על הוכחה, עמ' 95-96.

65 אריה נאור, 'המתווה החוקתי של זאב ז'בוטינסקי למדינה יהודית בארץ ישראל', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינזור (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, קריית שדה בוקר 2004 (להלן: בראלי וגינזור [עורכים], איש בסער), עמ' 83.

66 'חילופי אוכלוסין על הפרק', סלם, צג, טבת תשי"ז, עמ' 3-4; 'על הרמטכ"ל להתפטר או לפטר', שם,

כאמור, הביקורת של סולם על בגין וחרות נותרה לרוב ללא למענה, אך נראה שההתייחסות הקנטרנית שלהם לאוזלת היד הפוליטית והפרלמנטרית של חרות אחרי מבצע סיני הייתה אחת מהסיבות לסירובו של עורך העיתון חרות דאז, אייזיק רמבה, לפרסם ביולי 1957 מודעת ברכה לציון גיליון המאה של סלם. במכתבו לאלדד הוא נימק את ההחלטה כך:

קיווייתי שאחרי פגישתנו עם קבלתי את עריכת העיתון תחדל לקלוע בנו חיצים, לגודל צערי לא נפסקה הפרקטיקה הזאת [...] מסיבה זו לא ניתן להעלות על הדעת שחרות ימליץ לקוראיו להיות גם מנויים על סלם: כלום סבור אתה [אלדד] שאנחנו חייבים לנהוג כישו הנוצרי ולהושיט את הלחי השנייה למכות.⁶⁷

בתגובה התפרסם בסלם טור שהאשים את חרות ובגין בשימוש ב'שיטת מפא"י הברוקה מזה שנים רבות [...] זה הדר וליברלים בנוסח חדש'.⁶⁸

מקרה נוסף המעיד על היחסים העכורים ואף העוינים בין הצדדים באותה עת התרחש סביב אירוע שולי לכאורה: מערכת הבחירות לוועידת הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית, במאי 1957. פעילי חרות ובראשם בגין טענו שאנשי סולם באוניברסיטה חיבלו במכוון במסע הבחירות שלהם, כשקראו לסטודנטים להצביע לכל רשימה שהיא מלבדם. אחרי שאלדד הגדיר את הדברים כ'עלילת דם' ושאל בהתרסה 'האם כך נהג גם מורנו ורבנו [ז'בוטינסקי]?',⁶⁹ טען בגין במכתב אישי אליו כי חוג סולם ניהל בין הסטודנטים תעמולה האומרת 'הצבע עבור הדתיים או אפילו עבור מפא"י, אך בשום פנים אל תיתן קולך לחרות

צד, שבט תשי"ז, עמ' 5-6. ראוי לציון שז'בוטינסקי לא תמך רק בפתרון חילופי האוכלוסין ולא ראה בו מוצא יחיד, גם משום שהעריך שהערבים יסרכו לו. יוסף נדבה, זאב ז'בוטינסקי: עקרונות מנחים לבעיות השעה, תל אביב 1981. בשנים האחרונות לחייו העלה ז'בוטינסקי כמה הצעות לפתרון 'הבעיה הערבית': בנובמבר 1939, כחודשיים אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה, הוא עסק בגיבוש תכנית להעברת יהודים מאירופה לארץ ולהעברתם במקביל של ערבים מהארץ לארצות ערב, לרבות גיוס מקורות תקציביים לכך. מנגד, מאמר מ-1940 'הבעיה הערבית – בלי דרמטיות', כלל טיוטה מפורטת של חוקה ברוח עדותו בפני ועדת פיל, שם הצהיר 'כי היהודים מוכנים לערוב למיעוט הערבי בארץ ישראל העברית את מקסימום הזכויות שתבעו הם לעצמם, אבל לא קיבלון מעולם במדינות אחרות'. רפאלה בילסקי בן-חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של זאב ז'בוטינסקי, תל אביב 1988, עמ' 282-287; Dmitry Shumsky, *Beyond the Nation State: The Zionist Political Imagination from Pinsker to Ben-Gurion*, New Haven, CT 2018, pp. 150-151

67 מא' רמבה לד"ר י' אלדד, 13.8.1957, ארכיון מכון ז'בוטינסקי, ל-4/14-4. רמבה היה עיתונאי ומשפטן שנחשב בשנות השלושים לאחד מהפעילים המרכזיים של בית"ר בפולין. בין השנים 1935-1939 היה מזכירו האישי של ז'בוטינסקי, וב-1939 עלה לארץ והתמנה לעורך העיתון הרוויזיוניסטי המשקיף. בתחילת שנות החמישים הוא כתב בהבקר של הציונים הכלליים, ובאמצע שנות החמישים התמנה לעורך העיתון חרות.

68 'על מוסר עתונאי של 'חרות', סלם, קא, אלול תשי"ז, עמ' 31-32.

69 ישראל אלדד, *מכתבים נבחרים, 1944-1995*, בעריכת זאב גולן, תל אביב 2015, עמ' 130-131.

[...] אני חושב שאין יסוד לפקפק באמתותה של ידיעה זו, של קרובים לעניין. חובת הברדיקה עליך אף שאין אתה מסכים להערכתך.⁷⁰

אחרי רצח קסטנר במרס 1957, ובגלל תחושת המצוקה שנוצרה בסולם בשל הטלת האשם הפומבית בהם, חל ריכוך מסוים בגישתו הביקורתית כלפי נושאים שונים שעל סדר היום הציבורי. מגמה זו נתנה את אותותיה גם בהתייחסות לתפקוד הפוליטי והפרלמנטרי של בגין וחרות, בפרט אחרי שזו יצאה נגד החלטת היועץ המשפטי לממשלה להעמיד לדין את אלדר באשמת ההסתה שהובילה לרצח. ואולם, לקראת הבחירות לכנסת הרביעית, בנובמבר 1959, שבה הגישה הביקורתית של סולם כלפי חרות והתעצמה: היא הואשמה ב'קבלת המהות המפא"ית של מדינת ישראל', כלומר השלמה עם ההגמוניה של המפלגה היריבה.⁷¹ עילה נוספת להתקפה המחודשת על חרות הייתה תעמולת הבחירות שהיא ניהלה בקרב ערביי ישראל, שקראה בין השאר להכיר בהם כאזרחים שווים זכויות ולבטל לתקופת ניסיון את הממשל הצבאי שהוטל עליהם מאז מלחמת העצמאות. בסולם יצאו נגד השימוש של חרות בשורה משירו של ז'בוטינסקי 'שמאל הירדן' (שנכתב ב-1929): 'שם ירווה לו משפע, מאושר: בן ערב, בן נצרת ובני', והדגישו שההסתמכות עליה היא 'סילוף לכוונתו האמיתית של ז'בוטינסקי, שקיווה שהציבור הערבי בארץ ינהג באופן דומה לזה של מיעוטים לאומיים אחרים באירופה ולא יפתח במלחמה נגד הצד היהודי'. בנוסף, נטען כי חרות התעלמה מהתנאי שבשיר למתן שוויון הזכויות לערבים אזרחי המדינה, והוא השליטה 'בשתי גדות ירדני', כלומר קיום ריבונות ישראלית משני עברי הירדן. המסקנה המתבקשת, לפי סולם, הייתה שהבטחתה של חרות לשוויון זכויות למיעוט הערבי בתנאים הקיימים אינה אלא 'תכסיס, אשליה עצמית ורמייה'.⁷²

ערב הבחירות (נובמבר 1959) נקט סולם בצעד חריג: בגיליון שהופיע זמן מה לפני הבחירות קבע אלדר שאין להשתתף 'בהסתאבות הקרויה בחירות דמוקרטיות בישראל', משום ש'כל המפלגות הקיימות אינן אלא קבוצות עסקניות ותאבות שלטון, ללא אידיאה או אחריות'. יתר על כן 'מתן זכות הבחירה וההיבחרות גם לאיובי העם והמדינה [ערביי ישראל], הופך בחירות אלה למעשה הרסני ומסוכן ביותר'.⁷³ את אי ההשתתפות בבחירות

70 מבגין לישראל אלדר, 'י בסיוון תשי"ז. שמור בעיזבוננו האישי של ישראל אלדר הנמצא אצל בנו, פרופ' אריה אלדר. כתב ידו של בגין ידוע קשה לקריאה ולפענוח, ואני מקווה שהצלחתי לצטט מהמכתב במדויק.

71 פנחס הלר, 'המפא"יות המנצחת', סלם, קיח, אייר תשי"ט, עמ' 7-9.

72 'י שייב, 'בן ערב, בן נצרת ובני (ליום מותו של ז'בוטינסקי ולכבוד אמיתו)', שם, קכא, אב תשי"ט, עמ' 18-19. לאורך שנות החמישים תמך בגין בביטול הממשל הצבאי, וכבר במרס 1949 קרא לביטולו ביפו ובמקומות נוספים בארץ, משום 'שמקובל להנהיג משטר צבאי באזורים כבושים, ורק מי שחושב שהשטח שהוא תופסו שייך למדינה אחרת מקיים בו ממשל צבאי לאורך ימים'. בגין טען שניתן להחליף את המנגנון הצבאי בממשל אזרחי יעיל יותר, שיענה גם לצרכים הביטחוניים ההכרחיים של ישראל. מנחם בגין, 'הממשל הצבאי עד מתי?', 7.3.1947, מרכז מורשת מנחם בגין.

73 הנ"ל, 'מדוע ואיך להפגין נגד בחירות אלה', סלם, קכג, תשרי תש"ך, עמ' 11-16.

אפשר לבטא בהטלת פתק לבן או בהימנעות מהצבעה בכלל. ההצלחה המועטה יחסית של חרות בבחירות, שבהן היא הגדילה אמנם את כוחה מ-15 ל-17 מנדטים אך ניצבה בפער של 30 מנדטים ממפא"י (שכוחה עלה ל-47 מנדטים), הוכיחה לדעת סולם כי 'הבטחות גן עדן' שלה בתחום הכלכלי ובעניין ההגעה להסכמי שלום עם מדינות ערב לא זכו באמון הציבור:⁷⁴ בדרך זו היא רק מנציחה את שלטון מפא"י, ללא יכולת או רצון בהחלפתו.

המחלוקות בין סולם לחרות בנושאי שלטון, חוק ומשפט

מאחורי הביקורת העקבית של סולם על תפקודם הפוליטי והפרלמנטרי של בגין וחרות ניצבו למעשה חילוקי דעות מהותיים בשורה של שאלות עקרוניות, ובהן חשיבות קיומו של משטר דמוקרטי בישראל ותפקודה של הדמוקרטיה הישראלית; הצורך בשלטון חוק במדינה והחובה לציית לו; והשימוש באלימות לצרכים פוליטיים. כאמור, מחלוקות אלה שיקפו את ההבדלים שבמעברן של חרות וסולם ממחותרת לפעילות לגלית: בשעה שבגין וחרות אימצו את כללי המשטר הדמוקרטי ובראשם ההסכמה שחילופי שלטון יתרחשו רק באמצעות 'פתק הבוחר', אנשי המובלעת הקיצונית סולם שללו מוסכמות יסוד אלה. חזונם המהפכני על כינון מלכות ישראל הצדיק, לתפיסתם, הפרה של חוקי המדינה ושל נורמות אזרחיות, תוך התעלמות מהעובדה שרוב מוחלט של האזרחים מעדיף שלטון דמוקרטי.

חרות הכירה גם בחשיבותה של מערכת דמוקרטית מתפקדת ובעיקרון עליונות המשפט שקבע בגין, המחייב שלטון חוק ומערכת משפט עצמאית שיגנו על המשטר הדמוקרטי ועל זכויות הפרט.⁷⁵ בסולם, לעומתה, לא ראו בכך ערכי יסוד מכווננים ומוגנים, וסברו שיש לבחון תחילה אם הם תורמים להשגת יעדיה המיוחדים של המדינה או מסבים לה נזק. לטענתם, שלטון דמוקרטי-ליברלי הדואג לזכויות האזרח יוכל להתקיים בארץ רק בעתיד הרחוק, כ'חזון אחרית הימים', היות שהוא 'עניין לעם היושב תחת גפנו ותחת תאנתו'. בתנאים הנוכחיים משטר כזה אינו מעניק להנהגה את הסמכות והכלים השלטוניים הדרושים להשגת 'היעדים הגדולים', כלומר חתירה לכינון מלכות ישראל כמטרת על.⁷⁶ אנשי סולם סברו שבמצב החירום שבו נתונה המדינה צריכים האינטרסים הפרטיים והכיתתיים להיות מוכפפים 'לאינטרס העליון של האומה', וכך גם 'בעיות הפרט והכלל, החוקה והמשטר

74 הנ"ל, 'נצחונה של מפא"י ואי-הצלחתה של חרות', שם, קכד, חשון תש"ך, עמ' 6-13.

75 מנחם בגין, *השקפת חיים והשקפה לאומית: קווי יסוד*, תל אביב 1952 (להלן: בגין, *השקפת חיים*), עמ' 28-30; ויקן, *הצעד הראשון*, עמ' 164-166; נאור, *האידיאולוגיה*, עמ' 44, 60-62; הנ"ל, 'מנחם בגין כמנהיג אידיאולוגי', *כיוונים חדשים*, 19, 2009, עמ' 62; שינדלר, *צמיחת הימין הישראלי*, עמ' 235, 238-237.

76 י' אלדד, 'מול אימת שנת בחירות, או: מול פני השטות הגדולה', *סלם*, סז, חשון תשט"ו, עמ' 9-6; Roman Vater, 'Down with Britain, Away with Zionism: The "Canaanites" and "Lohamey Herut Israel" Between Two Adversaries', *Melilah: Manchester Journal of Jewish Studies*, Vol. 10 (2014), pp. 26-45

הכלכלי-חברתי'. את אלה אפשר להשיג רק באמצעות גוף שלטוני המורכב מ'אנשים חופשיים ובעלי חזון העומדים מעל לכל אינטרס של כתות ומעמדות פוליטיים ומפלגתיים'.⁷⁷ אי אפשר שלא להבחין כי הגישה האזרחית של סולם כללה גם רעיונות שעמדו בשנות ה-30 במוקד המחשבה הפשיסטית באיטליה, על האדרת כוחם של הלאום והמדינה – Statism כאמצעי הטוב ביותר ליצירת שגשוג מדיני, כלכלי וחברתי. מכאן גם החובה האישית המוטלת על האזרחים כפרטים ועל כל הכוחות הכלכליים והחברתיים הפועלים במדינה, לרתום את מלוא כישוריהם ומרצם לטובת האינטרסים והצרכים הלאומיים (קורפורטיזם).⁷⁸ בתחילת שנות החמישים לא היסס אלדד לקבוע במפורש שהגוף השלטוני שאליו הוא חותר הוא למעשה דיקטטורה: 'איזו דיקטטורה דרושה לנו' שאלה כותרת מאמרו בנושא. אין מדובר בצורת השלטון האידיאלית או הפופולרית ביותר, אך זו 'האלטרנטיבה היחידה לעם, בדומה לדרך הקשה שעשה במדבר כדי להוציאו מעבדות מצרים לחרות אישית ולאומית, שחייבה גם לכפות עליו "הר כגיגית" [כמאמר חז"ל בעניין קבלת התורה].⁷⁹ בשלבים מאוחרים יותר, מאמצע שנות החמישים ואילך, נמנע סולם משימוש במונח דיקטטורה ואת מקומו תפס הביטוי 'ממשלת חירום לאומית', שאינה על בסיס פוליטי או מפלגתי. הנהגת סולם הדגישה גם כי המשטר הדמוקרטי הנוהג במדינה הוא המקור הישיר לפוליטיקה המפלגתית המושחתת ('מדינת מפלגות') ולעסקנות הנלווית אליה.⁸⁰ בניגוד לחרות, שראתה כאמור בבחירות סדירות לכנסת יסוד מיסודות הדמוקרטיה הישראלית, הציג סולם את ההתמודדות המפלגתית כ'תהליך סחטני המשרת קבוצות-כנופיות עסקניות תאבות שלטון ללא אידאה או תורה'.⁸¹ הנכונות לשרת את העם באופוזיציה, כדברי בגין, הייתה בעיני סולם הסרת אחריות פוליטית ולאומית לגורל העם והמדינה, העומדת בניגוד לעמדה הרוויזיוניסטית של 'בהנהגת העם ללא חשש, ובהתאם לדרך הנחוצה לגאולתו'. זאת ברוח הקביעה בשירו של ז'בוטינסקי 'כולה שלי': 'אלוהים לשלטון בחרתנו'.⁸² מחלוקת מהותית נוספת בין הצדדים הייתה בעניין השמירה על שלטון החוק במדינה, לרבות במובנה הפורמלי והפשוט: האם לציית להוראות החוק בכל תנאי ומצב? ומה

77 'אלדד', 'איזו דיקטטורה דרושה לנו', **סלם**, לב, מרחשון תשי"ב (להלן: אלדד: איזו דיקטטורה), עמ' 5-7.

78 Dan Tamir, *Hebrew Fascism in Palestine, 1922-1942*, Cham 2019, pp. 179-180

79 אלדד, 'איזו דיקטטורה', עמ' 7.

80 'משטר חירום ולא ממשרת מלוות', **סלם**, קט, טבת-שבט תשי"ט, עמ' 9-11.

81 'בחזית "מכת בחירות"', שם, עג, אייר תשט"ו, עמ' 18.

82 שייב, **מדוע אנחנו מתקיפים**, עמ' 7-8. ז'בוטינסקי כתב את שירו בשנים 1937-1938, בתגובה להחלטת ההסתדרות הציונית לשלול מהתנועה הרוויזיוניסטית את מעמדה כארגון חלוצי ובכך למנוע קבלת היתרי עלייה לאנשיה. בנוסח הראשון של השיר, שהופיע ב-1937, נכלל המשפט 'אלוהים ליגון בחרתנו', אך לקראת הוועידה השלישית של בית"ר, בספטמבר 1938, החליט ז'בוטינסקי לשנות את הנוסח ולכלול בו את המילים 'לשלטון בחרתנו'. הדבר נועד לעודד את רוחם של חברי התנועה נוכח עליית האנטישמיות והנאציזם באירופה. דן מירון, 'תרומתו של זאב ז'בוטינסקי לשירה העברית המודרנית', בתוך: בראלי וגיינר (עורכים), **איש בסער**, עמ' 187-251; גרשון סתיו, "כלה שלי" – זאב ז'בוטינסקי, סיפור של שיר', אתר זמרשת.

מידת האמון שיש לתת ברשות השופטת? בעוד שחרות ובגין קיבלו את עקרונות שלטון החוק, ובכללם אי שימוש באלמות למטרות פוליטיות וחשיבות קיומה של מערכת משפט עצמאית,⁸³ בסולם נקטו כאמור בגישה אי-לגליסטית מובהקת שלפיה חוקי המדינה אינם קביעה שלטונית-ריבונית מחייבת, אלא כלי טכני בלבד ומעין המלצה שאפשר לחרוג ממנה בנסיבות ובתנאים מסוימים. עם זאת, חשוב לזכור שרובם המכריע של אנשי סולם היו אזרחים נורמטיביים ושומרי חוק, שהסיבה היחידה לנכונותם להפר אותו הייתה הרצון לממש את תפיסת עולמם הרדיקלית. ביולי 1953, לקראת משפטם של חברי 'מחתרת מלכות ישראל', שנעצרו בגלל חבלה בנציגויות צ'כוסלובקיה וברית המועצות בתל אביב ופעולות אלימות נוספות, שאל אלדד ישירות בסלם: 'האם החוק הקיים הוא קנה המידה העליון? האם כל מה שהוא חוקי במדינה הוא גם צודק, מוסרי, וטוב למדינה ולעם, וכל מה שהוא בלתי חוקי יש בו סכנה למדינה?'⁸⁴ התשובה, מבחינת סולם, הייתה ברורה: 'אין כל ערובה לכך שתמיד צודק הרוב והחוק הוא צדק. כי הרי החוק הקיים מגן על משטר קיים, ולעתים קרובות מדי הוא פרי אינטרסים או קנוניה'. מסיבה זו, 'שום חוק אינו קדוש לעצמו, ואוי לעם שאינו הולך בה [מוכן להפר את החוק] כשהוא מוכרח ללכת בה'.⁸⁵ בכך ביטא סולם עמדה ויג'לנטית מובהקת, הרואה בנטילת החוק לידיים במקרים מסוימים צעד מובן ואף מתבקש.

לקראת פרסום גזרי הדין במשפט חברי המחתרת, בסוף אוגוסט 1953, התפתח עימות פומבי ישיר בין סולם לחרות בשאלה האם התנאים במדינה, שלטענת חברי ההתארגנות הם שגרמו להם לבצע את המעשים, מצדיקים את פעילותם הלא חוקית. במכתב פומבי לבגין הטילו שלושה פעילים מרכזיים בהתארגנות את האחריות לכך עליו ועל מפלגתו: 'כי לא השלמתם את המלחמה על העקרונות שהצבתם [...] [ואילו] יו"ר התנועה מתחמק מלהתוות דרך ברורה לנוער'. עוד כתבו השלושה כי למרות שהכנסת והממשלה פוגעות 'בערכי היסוד של המדינה והלאום, ואינן מסוגלות להבטיח מינימום של ביטחון לחיי אזרחיה', חרות ובגין מדגישים בהתמדה את 'קדושת החוק והדמוקרטיה', כלומר מתנגדים לכל יוזמה עצמאית לשינוי המצב. לסיום ביקשו הכותבים מענה לשאלה האם במצב במדינה, 'החוקים שכנסת כזו מחוקקת מחייבים את הנוער, גם אם הכנסת והממשלה נבחרו בידי רוב העם'.⁸⁶ בתשובתו הפומבית למכתב, שהתפרסמה בחרות, ביקר בגין את עונשי המאסר 'הנקמניים שנגזרו על נערות ונערים צעירים',⁸⁷ אך שב והדגיש את חובת הציות

83 בגין, *השקפת חיים*, עמ' 29-30; ויץ, *הצעד הראשון*, עמ' 165, 224.

84 ישראל אלדד, 'יש מחתרת בישראל', *סלם*, נא, תמוז תשי"ג, עמ' 5-8.

85 שם, עמ' 7-8.

86 'דוד', 'עצורים כותבים', *חרות*, 24.8.1953. המכתב התפרסם בטור 'יומן הדין' שהופיע בתקופת משפטה של מחתרת צריפין, כפי שהיא כונתה בעיתונות התקופה משום שהמשפט התקיים במחנה צריפין. יתכן שחרות ביקשה לנצל אותו כדי להדגיש באמצעותו ובאמצעות מכתב התשובה הפומבי של בגין את ההבדלים העקרוניים שבינה לבין סולם בענייני חוק ודמוקרטיה.

87 מפקד המחתרת יעקב חרותי נדון ל-10 שנות מאסר, וסגנו שמעון בכר נדון ל-12 שנים אחרי שנמלט

לחוק משום שיש הבדל ברור בין 'חוקי רודנות' (כנראה חוקי החירום של תקופת המנדט), שהוא קרא בעקביות להפרתם, לבין חוקיה הריבוניים של מדינת ישראל שעצם הקריאה שלא להישמע להם היא עבירה עליהם.⁸⁸

פועל יוצא מכך הייתה העמדה העקרונית המנוגדת של חרות וסולם בעניין השימוש באלימות למטרות פוליטיות: בגין הכריז כבר במאי 1948 על הפסקת כל הפעילות המחתרתית של האצ"ל (מלבד בירושלים) ומעבר למתווה פוליטי חוקי ופומבי;⁸⁹ לעומת זאת בין פעילי סולם, שרובם היו יוצאי הלח"י, רבים המשיכו לראות באלימות אמצעי לגיטימי והכרחי במצבים מסוימים, כפי שהוכיחו המתנקשים בחיי ברנדוט בספטמבר 1948.⁹⁰ עמדה זו התיישבה, לטענתם, עם הגישה הרוויזיוניסטית 'הנכונה' שלפיה עשייה מהפכנית מחייבת לעתים גם פעילות אלימה, שהיא מהלך בלתי נמנע במסגרת השאיפה להשגת מטרות לאומיות צודקות.⁹¹ דוגמה מייצגת למתן לגיטימיות לשימוש באלימות יש במאמרו המתריס של ישראל אלדד 'אני מטיף להשתמש בנשק', שהתפרסם בסלם בפברואר 1951, כחודשיים אחרי שבג"צ קיבל את עתירתו נגד ראש הממשלה בן-גוריון (בג"צ שייב). האחרון פעל, כשר הביטחון, למניעת העסקתו של אלדד במערכת החינוך 'משום שהוא מטיף לשימוש בנשק נגד צה"ל וממשלת ישראל במקרים הנראים לו', כלומר הוא מסוכן למערכת הממלכתית.⁹² במאמר, שאותו הגדיר כ'נאום תשובה לשר הביטחון', טען אלדד כי הוא 'זכאי לתבוע את זכות ההטפה להשתמש בנשק במקרים הנראים', משום שיתכנו מצבים שבהם 'כאזרח וכעברי הוא יראה עצמו מחויב להתקומם נגד ממשלת ישראל'.⁹³ הצדקה אחרת לשימוש בנשק על ידי אזרחים נתן סולם אחרי פיגוע הטרור הקשה במעלה עקרבים במרס 1954. לנוכח מה שהוא כינה כ'שילונה של ממשלת שרת בהתמודדות עם טרור המסתננים, קבע סולם שתקוותו של העם אינה בפעולות הממשלה אלא בצעירים שיקומו מתוכו ויהיו נכונים לקבל עליהם ביצוע של פעולות נקם, כפי שנהגו שלמה בן יוסף וחבריו בתקופת המנדט.⁹⁴

מנהיגותו של דוד בן-גוריון בעיני אלדד לעומת זו של בגין

מול הביקורת הקבועה והמתמשכת של אלדד ושל סלם על תפקודם האידיאולוגי והפוליטי של בגין ומפלגתו, ראוי לתת את הדעת ליחסו המורכב של אלדד אל ראש הממשלה דוד

-
- ממעצר. יתר הנאשמים נשפטו לתקופות מאסר שבין שנה לשבע שנים, לפי חומרת העבירות.
- 88 מנחם בגין, 'משפט צריפין', חרות, 8.8.1953.
- 89 שלומי רוניק, 'חבלי הפרישה מהפרישה', בתוך: דיסקין (עורך), מאלטלנה, עמ' 13-32; נאור, האידיאולוגיה, עמ' 44-45.
- 90 פדחצור ופרליגר, טרור יהודי בישראל, עמ' 27-28.
- 91 אלדד, בחירות סרק, עמ' 15-16; 'הנ"ל, מדוע נכשלה, עמ' 5-7.
- 92 ניר קידר, 'על הפורמליזם המחנך של בית המשפט העליון המוקדם: עיון מחודש בפסקי הדין בפרשות בז'רנו ושייב', מחקרי משפט, כב (2006), עמ' 385-423.
- 93 ישראל שייב, 'אני מטיף להשתמש בנשק', סלם, כג, אדר א' תשי"א, עמ' 7-10.
- 94 'נתניהו, עקרבים מבחורין ושוטים מבפנים', שם, ס, ניסן תשי"ד, עמ' 5-7.

בן-גוריון ולשיפור שחל בגישתו כלפיו לאורך השנים. בזיכרונותיו המאוחרים, שנכתבו בתחילת שנות התשעים, הדגיש אלדד כי לא שכח את 'העוולות' שלהן היה בן-גוריון אחראי בימי המנדט ועד אלטלנה, אך שהתמורות הפוליטיות והחברתיות במדינה הביאו אותו לבחון את דמותו בפרספקטיבה חדשה, ששינתה לטובה את דעתו על מקומו בהיסטוריה של מדינת ישראל.⁹⁵

בשנות פעילותו של אלדד בהנהגת הלח"י, לפני הקמת המדינה, הוא ביקר מעת לעת את מדיניותו ועמדותיו של בן-גוריון, אך לא המעיט או זלזל ביכולת ההנהגה שלו. כך, לדוגמה, הוא תקף את עמדתו המתונה והמכילה, לטעמו, במהלך מלחמת העולם השנייה כלפי מדיניות הספר הלבן של בריטניה;⁹⁶ מנגד – בפרשת אלטלנה השכיל בן-גוריון, לדעתו, לנצל את חולשתו של בגין לצרכיו הפוליטיים ולכסס באמצעותה את מנהיגותו בציבור הישראלי:

ושוב יכול לשבת בן-גוריון ולקרוא וליהנות מבכיו של אויבו ומזרי הדפנה שהוא מקבל מידו במפתיע כשהוא בגין מופיע, לדברי עצמו, כבלתי-מעז להפר את ההפוגה גם אם המדובר הוא בנשק-ישע [זה שהיה על סיפון האלטלנה] [...] ובכן בן-גוריון אינו רק תקיף כלפי פנים, הוא גם נועז ותקיף כלפי גורמי חוץ.⁹⁷

גם אחרי הקמת המדינה אפשר היה להבחין בין הביקורת של סלם ואלדד על תפיסת עולמם ומדיניותם 'הגלותית' של בן-גוריון ומפא"י, העלולה לסכן את קיום המדינה ולכן הכרחי לממש את חזון מלכות ישראל,⁹⁸ לבין הערכה מרומזת לכישורי המנהיגות של בן-גוריון בעניינים מסוימים, בעיקר בתחום הכלכלי והחברתי, שאלדד היה נכון להביע. במאמרו 'אשכול גנבים או מדוע המדינה מכוערת כל כך' (אלול תשי"א) הוא התאונן שלמרות מאמציו הכנים של בן-גוריון להתמודד עם המצב הכלכלי והחברתי הקשה, אנו עדים לרדיפת בצע, שחיתות והתעשרות קלה של אזרחים בשוק השחור, דווקא מהשכבות החזקות באוכלוסייה: 'רבים הם הגנבים, המועלים, הבטלנים, והפקידים והשליחים שהתעשרו מכספי האומה [...] בן-גוריון עושה מה שביכולתו לקיים את המדינה והנה היא מתפוררת למרות כל מאמציו, [כין] יכולתו מושתתת על יסודות רקובים'.⁹⁹ גם תפיסת הממלכתיות של בן-גוריון הציטיירה באורח חיובי אצל ראשי סולם ואף נתפסה כמי שזקוקה לדרבון כדי לרתום את אזרחי המדינה להשגת היעדים הלאומיים. את ליבם שבתה הכרזתו החגיגית של בן-גוריון אחרי

95 אמיל-לייבין, סמבטיון, עמ' 257-258.

96 אלדד, מעשר ראשון, עמ' קג.

97 שם, עמ' שסא-שסג.

98 יעקב שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים: עיון בביקורת על "המדינה הבן-גוריונית"',

עיונים בתקומת ישראל, 2 (1992), עמ' 69-70.

99 ישראל שייב, 'אשכול גנבים או מדוע המדינה מכוערת כל כך', סלם, ל, אלול תשי"א, עמ' 14-16.

מבצע סיני על כינון 'מלכות ישראל השלישית', שעוררה בהם ציפייה שחזונם יהפוך מעתה לחלק ממדיניות הממשלה.¹⁰⁰ עדה אמיכל-ייבין, הביוגרפית של אלדר שהייתה מקורבת לפעילי סולם, סיפרה שחברי החוג העריכו את העובדה שבן-גוריון הוא אדם משכיל הקורא ספרים ומאמרים, לרבות כאלה המתפרסמים בסלם.¹⁰¹ נראה שלכך יש להוסיף את היחסים המיוחדים שנוצרו בין המשורר אורי-צבי גרינברג, שאלדר ראה בו את אחד ממורי הדרך האידיאולוגיים החשובים ביותר שלו, לבין בן-גוריון בהיותו ראש ממשלה. גרינברג, שתקף את יריבו האידיאולוגיים בחריפות, התייחס לבן גוריון בכבוד והערכה שגבלו לעתים בהערצה. ביחסו החם אליו הוא מיזג, כהגדרת חנן חבר, בין האסתטי לפוליטי.¹⁰² כחבר כנסת התייחס אצ"ג בכמה הזדמנויות לכושר המנהיגות של בן-גוריון, שאותו כינה 'ראש ישראל בישראל' הראוי לאמון פוליטי. במכתב ששלח אליו ב-1959 הוא הגדירו כ'שר צבא גואל' שבכוחו להנהיג את המדינה ל'גדלות מוחלטת', קרי לכינון מלכות ישראל.¹⁰³ אחרי הבחירות לכנסת הרביעית, שמפא"י זכתה בהן כאמור ב-47 מנדטים והגיעה לשיא כוחה (לעומת חרות שזכתה ב-17 מנדטים בלבד), הדגיש סולם שתוצאות הבחירות מעידות 'שחלקים גדולים בציבור מגלים הסכמה או לפחות אי-התנגדות לדרכה המדינית של מפא"י, והם גם שבעי רצון מהמצב הכלכלי [...] ומפא"י גילתה את כשרונה לשלוט בשני גורמים אלה'. יתר על כן, הדגישו בסולם, יש לזכור שהבוחרים בחרו בבן-גוריון, שביקש את קולם באופן אישי באמצעות סיסמת הבחירות של מפא"י 'אמרו כן לזקן'.¹⁰⁴ עם זאת, חשוב לזכור שנקודות הזכות שאלדר וסולם מצאו באותן שנים במדיניותו הכלכלית והחברתית של בן-גוריון לא הפחיתו מהתנגדותם הכוללת לדרכו, במיוחד משום שבשנות כהונתו הוא לא הקל ראש בפוטנציאל המסוכן, להבנתו, של האידיאולוגיה הקיצונית שלהם, למרות היותם קבוצת שוליים קטנה. בישיבת הממשלה במרס 1957, שהוקדשה להתנקשות בקסטנר בידי קבוצה מאנשי סולם, אמר בן-גוריון: 'איני יודע אם חברי הממשלה קוראים השבועון סולם, אני קורא כל חוברת'.¹⁰⁵ כאמור, כשנה אחרי שכתב העת של החוג החל לצאת לאור דרש בן-גוריון, בתפקידו כשר הביטחון, שמשרד החינוך ידחה את בקשת אלדר להיקלט כמורה במערכת החינוך הממלכתית. נימוקיו נסמכו בין השאר על ספרו הביוגרפי מעשר ראשון, ובעיקר על מאמריו הרבים בסלם, שכללו לתפיסתו 'הטפה להשתמש בנשק נגד זה"ל וממשלת ישראל'.¹⁰⁶ בג"צ קיבל את עתירתו של אלדר

- 100 על תפיסת הממלכתיות של בן-גוריון ראו: אבי בראלי וניר קידר, ממלכתיות ישראלית, ירושלים 2011.
 101 ריאיון עם עדה אמיכל-ייבין, 31.10.2016.
 102 חנן חבר, מולדת המוות יפה: אסתטיקה ופוליטיקה בשירת אורי צבי גרינברג, תל אביב 2004, עמ' 178-179.
 103 שם, עמ' 184-185. בן-גוריון מצדו שלל בתוקף את השקפת עולמו הרוויזיוניסטית של אצ"ג, אך ראה בו משורר ואינטלקטואל הזכאי למרחב יצירה עצמאי ובלתי תלוי. שם, עמ' 176-178.
 104 ישראל אלדר, 'נצחונה של מפא"י ואי-הצלחתה של חרות', סלם, קבר, חשון תש"ך, עמ' 6-13.
 105 אמיכל-ייבין, סמבטיון, עמ' 257; פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל, 12.3.1957, א"מ.
 106 אמיכל-ייבין, סמבטיון, עמ' 177-178; ניר קידר, 'הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"צ ושל

והורה למשרד החינוך להסיר את ההתנגדות להעסקתו, ואולם ניסיונו של בן-גוריון לפגוע בפרנסתו הגביר את הטינה כלפיו בסולם.¹⁰⁷

אחרי רצח קסטנר הודיע היועץ המשפטי לממשלה לאלדד על הגשת 'גיליון אישום' נגדו, שכלל שלוש עבירות חמורות: 'מילוי תפקיד בהנהלת ארגון טרוריסטי'; 'פרסום דברים במזימת הסתה למרד'; 'וכוונה להחזיר בקוראים איבה כלפי הממשלה החוקית במדינה'.¹⁰⁸ אפשר להעריך שגם מהלך זה היה באישורו של בן-גוריון. בהקשר זה ראוי לציין את דבריו בישיבת הממשלה שדנה בתקרית החמורה שהתרחשה במשכן הכנסת ב-29 באוקטובר 1957, שבה הושלך רימון יד לעבר היושבים במליאה בידי אדם (משה דואק) שהסתיר אותו בכליו.¹⁰⁹ בן-גוריון חשש שהשלכת הרימון תהווה דוגמה לטרוריסטים אחרים, ביניהם חברי החוג שסביב סלם 'המוקדש להטפת טרור, ואני מתפלא שעד היום החוק מרשה זאת, או ששלטונות החוק לא שמו לב לדבר'. בסופו של דבר הוחלט לסגור את התיק נגד אלדד בשל קשיים משפטיים.¹¹⁰

הערכתו של אלדד לכושר המנהיגות של בן-גוריון ולהישגיו קיבלה ביטוי פומבי משמעותי יותר בנסיבות העיסוק הפוליטי והציבורי האינטנסיבי בפרשת לבון בתחילת שנות ה-60, כשראש הממשלה עמד תחת מתקפות אישיות קשות בתקשורת ובדעת הקהל בשל עמדתו והחלטותיו. גם רבים במפלגתו ביקרו אותו. בכמה מאמרים שאלדד פרסם בהבקר, עיתונם של הציונים הכלליים, הוא יצא נגד ניצול הסיטואציה להכפשת בן-גוריון ולרמיסת כבודו, תוך התעלמות מכישוריו ומתרומתו רבת השנים למדינה. באחד מהמאמרים, תחת הכותרת 'בנפול בן-גוריון אל תשמח', הוא ביטא בצורה ברורה את צערו על השנאה לבן-גוריון והשמחה לאידו על ידי אנשים 'פחות לאומיים וממלכתיים ממנו'. את בדידותו

בן-גוריון, חזרה לבג"צ 144/50 שייב נגד שר הבטחון, עיונים בתקומת ישראל, 14 (2004), עמ' 134; עמיחי רדוינר, 'המחתרת והמשפט שלא היו: תיק פלילי 8106/57, מדינת ישראל נגד כתב העת סלם ולהפך: עוד על פוליטיקה, משפט ופרשת קסטנר', מחקרי משפט, לב (2020) (להלן: רדוינר, המחתרת והמשפט), עמ' 851-852.

107 רבים מיוצאי הלח"י והאצ"ל שביקשו להשתלב במערכות הממשלתיות והציבוריות נתקלו בקשיים בגלל החשש שהימצאותם בהן תאפשר להם להציג ברבים את עמדותיהם הקיצוניות ולהשפיע לרעה על דעת הקהל. גיל מססונוב, הנסיכים: כיצד כבשו בני המשפחה הלוחמת את הנהגת המדינה, תל אביב 2015, עמ' 30-31.

108 היועץ המשפטי לממשלה נגד ד"ר ישראל אלדד (עורך הירחון סולם), וראובן גרינברג (המו"ל של הירחון) – גיליון אישום, 24.9.1957, עמ' 1-2. המסמך שמור בעיזבונו האישי של אלדד ונמסר לי באדיבות בנו, פרופ' אריה אלדד; רדוינר, המחתרת והמשפט, עמ' 864.

109 דואק הצליח להיכנס ליציע האורחים במשכן הכנסת ולהשליך רימון יד לעבר שולחן הממשלה. בפיוץ נפצע קשה שר הדתות משה שפירא מהמפד"ל, וראש הממשלה בן-גוריון והשרים גולדה מאיר ומשה כרמל נפגעו קל. המעשה לא בוצע כנראה ממניע פוליטי או אידיאולוגי, אלא בשל מצבו הנפשי המעורער של דואק, שטען במשפטו כי בדרך זו ביקש למחות על העוולות שגרמו לו לטענתו הגופים שטיפלו בקליטתו בארץ. הוא נדון ל-15 שנות מאסר. ראו: רימון יד הוטל לתוך אולם הכנסת – שרים נפצעו. המתקשה: משה דואק, הארץ, 30.10.1957.

110 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל, 24.11.1957, א"מ, עמ' 47; רדוינר, המחתרת והמשפט, עמ' 863.

של בן-גוריון על רקע הפרשה ראה אלדרד 'כתעתוע הגורל [שבו] נמנה לפתע בן-גוריון על כת הנדרפים והמבודדים שהייתה מנת חלקם של אנשי לח"י'.¹¹¹ במאמר סנגוריה נוסף הוא קבע: 'בן-גוריון אינו ראוי להיות באופוזיציה', והרגיש שהוא עצמו 'אינו מסוגל לאותה הנאה שנהנים פה עיתונאים ועסקנים רבים, הנאת הצבוע. אלה עטים מכל עבר ותוקעים בבן-גוריון עטיהם ושיניהם, בזלזול ובזיל הזול – לא יהא חלקי עמהם'. את שאיפתו של בן-גוריון להמשיך ולאחוז בהגה השלטון הוא ראה כלגיטימית ואף כראויה ומבורכת, כל עוד אינה מבטאת 'תאוה לשלטון' כפי שסבורים חלק ממתנגדיו, והרגיש כי הוא אינו 'תאב שלטון לשם שלטון', משום שעדיין עומדים לנגד עיניו אינטרסים לאומיים וממלכתיים.¹¹² בתחילת 1967 החל אלדרד לפרסם מאמרי דעה בעיתון מבט חדש, ביטאונה של רפ"י – רשימת פועלי ישראל, מפלגתו של בן-גוריון; נאמר לו שבן-גוריון הסכים לציורו לצוות הכותבים ושיזכה לחופש ביטוי מלא.¹¹³ ניתן לראות בכך סוג של הכרה מצדו בהצלחתו של בן-גוריון להשיג את המטרות הלאומיות שקבע בשנות כהונתו, לעומת כישלונו שלו לממש את חזון מלכות ישראל שפרש בפני תומכיו. בה בעת, אלדרד נמנע מלפגוש אישית את בן-גוריון; יהושע כהן – איש לח"י לשעבר שהתגורר בשדה בוקר והפך לירידו של בן-גוריון ולשומר ראשו, הציע להזמין את אלדרד לביקור במקום ולהיפגש עמו. בן גוריון השיב בחיוב, אך אלדרד סירב לבסוף להצעה.¹¹⁴ נראה שהתחושות המורכבות והקשות שצבר כלפיו, בעיקר בשנות המחותרת ואחרי הקמת המדינה, לא אפשרו לו לנקוט מהלך שהיה בו ביטוי של מחילה לבן-גוריון על עוולות העבר.

לעומת זאת, היחסים בין אלדרד לבגין לא חוו תהליך דומה של שיקום והתקרבות, אלא להיפך: בתקופת כהונתו של האחרון כראש ממשלה חלה בהם הידרדרות נוספת, על רקע החתימה על הסכם השלום עם מצרים, נסיגת צה"ל מסיני ופניו הישובים הישראליים מחבל ימית. תחילה, אחרי ניצחונם של בגין בבחירות 1977, ביקש אלדרד לפתוח דף חדש ביחסים עמו: הוא ברך אותו על הישגו הגדול, ואף בא לביתו בתל אביב כשהוזמן לחגיגת הניצחון וביקר אצלו אחרי שעבר למעון ראש הממשלה בירושלים.¹¹⁵ אך אחרי ביקורו של נשיא מצרים בירושלים, בנובמבר 1977, והתקדמות המשא המתן לקראת חתימה על הסכם שלום בין שתי המדינות, החל אלדרד לפרסם מאמרי ביקורת חריפים נגד מדיניות החוץ והביטחון של בגין. הוא תקף את נכונותו לויתורים מפליגים, שאותם הגדיר כ'בלתי סבירים מכל בחינה, וכמעידים שארע משהו לכוח שיפטו הפוליטי המעולה, שכן בימיו באופוזיציה הוא שלל כל פשרה טריטוריאלית, וכעת סיני עוברת לריבונות מצרית מלאה'. התנהלותו הכושלת, לדעתו, במשא ומתן הזכירה לאלדרד את מגרעותיו כמנהיג בהשוואה

111 ישראל אלדרד, 'בנפול בן-גוריון אל תשמח', הבקר, 8.12.1964.

112 הנ"ל, 'בן-גוריון אינו ראוי להיות באופוזיציה', שם, 28.5.1965.

113 אמיכל-ייבין, סמבטיון, עמ' 256.

114 שם, עמ' 190.

115 שם, עמ' 320-321; פס, מורשת לח"י, עמ' 134.

לז'בוטינסקי, לאשכול ולבן-גוריון. בהתייחסו לאי הנפת דגל המדינה בביקור הרשמי של בגין באיסמעיליה אמר אלדד ש'אינו רואה את זאב ז'בוטינסקי כראש ממשלה מסכים להופיע למו"מ רשמי ללא דגל ישראל מתנוסס, שמשמעותו מתן כבוד ממלכתי'. לדעתו, בגין חיסל מרצונו החופשי וללא כל אילוץ חיצוני את הישגו ההיסטורי של לוי אשכול במלחמת ששת הימים. זאת בניגוד לבן-גוריון, שנסוג מסיני 'בלחץ אולטימטום בינלאומי ברור ותקיף וללא שמחה וצהלה'.¹¹⁶

אחרי החתימה על הסכמי קמפ-דייב, בספטמבר 1979, כתב אלדד שמהלכו של בגין חמור מעריקת יוסף בן מתתיהו למחנה הרומאי, משום שלאחרון היה מפקד צבא שהובס ונשבר, וספק אם היה נוהג כך אילו הייתה בידי העוצמה הצבאית שיש לישראל. יתר על כן, מעשהו של בגין אינו מתקרב בחומרתו גם לכשלים ולעוולות של תקופת שלטון מפא"י היות שהיא, בניגוד לו, לא הפרה את אמון בוחריה.¹¹⁷ שינוי מסוים בגישתו של אלדד חל באוגוסט 1983, אחרי שבגין התפטר במפתיע מתפקיד ראש הממשלה והסתגר בביתו. את הכעס והאכזבה החליפו רחמים וצער, כפי שכתב בזיכרונותיו. לדבריו, הוא הבין שאחרי הגעת בגין לראשות הממשלה הוא חווה קריסה מנטלית וערכית של 'עמוד השדרה' הבית'רי והלאומי שלו, וזו הסיבה שבגינה ביצע מהלכים שעמדו בניגוד מוחלט לאמונות היסוד שלו.¹¹⁸ אלדד ניסה, לדבריו, לחדש את הקשר עם בגין לאורך שנות הסתגרותו כדי לעודד את רוחו, אך ללא הצלחה.¹¹⁹

סיכום

תנועת החרות בהנהגת מנחם בגין וחוג סולם בראשות ד"ר ישראל אלדד היו שני הכוחות היחידים מהמחנה הרואיזיוניסטי שהמשיכו לפעול במרחב הציבורי אחרי הקמת המדינה. כל אחד מהם ייצג את מורשתו האידיאולוגית והפוליטית של זאב ז'בוטינסקי בהתאם לפרשנותו ולצרכיו. נתוני הפתיחה, ובהם היסוד הרעיוני המשותף וההתנגדות לשלטון מפא"י, יצרו לכאורה בסיס נוח להתקרבות ולשיתוף פעולה בין הצדדים, וכך גם ההיכרות האישית הקרובה ורבת השנים בין אלדד לבגין; אך כל אלה לא מנעו את קיומם של יריבות הדדית ועימותים אידיאולוגיים, פוליטיים ואישיים חריפים ביניהם, ונראה שאף תרמו להם. לעומת זאת, ובאופן מפתיע לכאורה, דווקא דוד בן-גוריון – שאלדד ראה בו יריב אידיאולוגי מושבע האחראי למהלכים שפגעו מאד במחנה הרואיזיוניסטי ובו אישית, כמו ניסיונו למנוע את שילוב אנשי המחותרות הפורשות במוסדות המדינה – דווקא הוא זכה

116 ישראל אלדד, 'איגרת גלויה ודווייה למנחם בגין', בתוך: א' שפילמן (עורך), הגיונות ישראל, תל אביב 1988, עמ' 22-33.

117 הנ"ל, 'לא כפלביוס ולא כדה-גול', ידיעות אחרונות, 22.9.1978.

118 אמיקל-ייבין, סמבטיון, עמ' 339. הסבר דומה, הנסמך על מצבו הנפשי של בגין כגורם לשינוי הקיצוני בעמדותיו, נכלל כבר במאמר שאלדד פרסם בחודשי המשא ומתן בין ישראל ומצרים. ראו: ישראל אלדד, 'שלמה ואשמדאי', ידיעות אחרונות, 17.11.1978.

119 אמיקל-ייבין, סמבטיון, עמ' 340.

ממנו לבסוף בסוג של רהביליטציה והכרה בהישגיו הלאומיים וביכולת ההנהגה שלו. ניתן לראות גם בכך ביטוי לכעס ולאכזבה שחש אלדרד כלפי בגין, ידידו משכבר הימים, שהכזיב.